
SVE DOĐE NA VIĐELO

Radovan Radonjić

The author of this text writes about the ignorant attitude of the Montenegrin historiography toward the work of „anonymous“ authors of the „Short Description of Zeta and Montenegro“ of 1774. This enables the concealment of one of the greatest forgeries in the Montenegrin history – the one contained in the interpretation of the political events in Montenegro which happened in the second half of the eighteenth and the first half of the nineteenth century.

Ibyuci grues, u naslovu teksta, metafora je sa značenjem *Sve dođe na viđelo*.

Priča na osnovu koje je ta metafora nastala, izvorno glasi: „Lirski pjesnik Ibik na putu k istmijskim igrama ubijen je od razbojnika. Umirući je pozvao ždralove, koji su upravo nad njim letjeli, da mu budu osvetnici. Kad su nedugo zatim ubojice pristupovale istmijskim igrama, doletjelo je jato ždralova. To se tako dojmilo ubojica da su se sami odali“.¹ Tu priču je obradio Šiler u svojoj pjesmi „Ibikovi ždralovi“. U ovom prilogu je ona uzeta za moto priče o odnosu Crne Gore i Crnogoraca prema svojoj istoriji, odnosno ličnostima i djelima koje su u toj istoriji

¹ Zvonimir Doroghy: „Blago latinskog jezika“, Zagreb 1986, str. 148-149.

ostavljali neizbrisiv trag. Konkretno, riječ je o krajnje ignorant-skom odnosu crnogorske historiografiji prema djelu „anonimnog“ autora „Kratki opis o Zeti i Crnoj Gori“, iz 1774. godine, kojim ova „učiteljaca života“ pokušava da prikrije jedan od najvećih i po posljedicama najtežih falsifikata u crnogorskoj istoriji - sadržan u njenom tumačenju političkih zbivanja u Crnoj Gori u drugoj polovini XVIII i prvoj polovini XIX vijeka.

*

Da djelo „Kratki opis o Zeti i Crnoj Gori“, za koje Božidar Šekularac kaže da predstavlja „najstariju istoriju Crne Gore poslije one Vasilija Petrovića“,² u Crnoj Gori ima tretman *res nullius*-a, govori već i to da za njega ne znaju ni svi članovi dviju crnogorskih akademija nauka i umjetnosti, a kamo li „šira čitalačka publika“. Čak i istoričari i hroničari, koji „registruju“ postojanje „Kratkog opisa o Zeti i Crnoj Gori“, izbjegavaju da nešto više kažu bilo o njemu, bilo o njegovom autoru.

„Zavjera ćutanja“ u odnosu na „Kratki opis o Zeti i Crnoj Gori“, traje do danas i o njemu postoje samo štire informacije:

- da je bio predmet interesovanja A. Andrića, koji se, kako Ruvarac kaže, prvi na njega „obazreo“, da se njime bavio i J. Subotića u tekstu objavljenom u „Ljetopisu M. S.“ 1842. godine, te da potiče „od čoveka bliskog guvernaduru Radonjiću, koji je išao za tim, da potisne i sasvim odstrani mitropolita Petra I od upravljanja i mešanja u svetovne poslove, te da guvernadur ostane jedini vrhovni glavar u Crnoj Gori“;³

- da je fotokopiju njegovog autografa objavila Srpska akademija nauka i umjetnosti 1970. godine;

- da je to „rukopisno djelo“, koje pripada „književno-istorijskoj prozi“ i potiče od „nepoznatog autora“ (koji bi, međutim,

² „Kratki opis o Zeti i Crnoj Gori“, Podgorica 1998, str. 6.

³ „Povijesnica crnogorska“, priredio Marijan Mašo Miljić, Podgorica 1997, str. 591.

mogao biti guvernadur Jovan Radonjić, „kojemu je Opštencnogorski zbor 1770. godine priznao pravo nasljedstva guvernadurskog zvanja u njegovoj porodici“).⁴

O „Kratkom opisu o Zeti i Crnoj Gori“ ne govori se ni nakon što je 1997. godine „ugledao svijetlo dana“ kao knjiga, zahvaljujući angažovanju Božidara Šekularca, koji je djelo preveo sa ruskoslovenskog i priredio za štampu, i Centru za izdavačku djelatnost, iz Podgorice, koji je to djelo objavio u svojoj biblioteci „Svjedočanstva“. Da je tako, može se vidjeti iz činjenice:

- da priređivači (i izdavači) „Povjesnice crnogorske“ ne samo što „Kratki opis o Zeti i Crnoj Gori“ ne ubrajaju u „odabrane istorije Crne Gore do kraja XIX vijeka“, već i čitav svoj „odabir“ u tom pogledu svode na njegovo izostavljanje sa tog spiska (u zborniku su štampane istorije: Vasilije Petrovića, Petra I Petrovića, Sima Milutinovića, Milorada G. Medakovića, Dimitrije Milakovića, Đorđa Popovića i Ilariona Rugarca, dakle sve do kraja XIX vijeka napisane istorije Crne Gore osim one Aleksandra Andrića, štampane u Beču 1853. godine na njemačkom jeziku), iako on u mnogim elementima nadilazi barem polovinu „odabranih istorija“ - i to ne samo zbog toga što se u odnosu na njih „znatno izdigao u metodičnosti izlaganja i kritičnosti istorijskih događaja“;⁵

- da Živko M. Andrijašević i Šebro Rastoder, u svojoj „Istoriji Crne Gore“, iz 2006. godine, o „Kratkom opisu o Zeti i Crnoj Gori“ pišu samo toliko: „Sedamdesetih godina 18. vijeka, dakle dvadesetak godina nakon ‘Istorije Crne Gore’ mitropolita Vasilija, nastalo je u podlovcenskoj Crnoj Gori još jedno istoriografsko djelo - ‘Kratki opis o Zeti i Crnoj Gori’. Rukopis ‘Kratkog opisa o Zeti i Crnoj Gori’ završen je 1774. godine, a

⁴ Dragoje Živković: „Istorija crnogorskog naroda“, Cetinje 1992, tom II, str. 243-244.

⁵ „Kratki opis o Zeti i Crnoj Gori“, str. 25

djelo je napisano na ruskom (ruskoslovenskom) jeziku. Sve do pedesetih godina 20. vijeka ovaj rukopis nije bio poznat istraživačima, a objavljen je tek 1970. godine. Iako do danas nije dokazano ko je njegov autor, pretpostavlja se da je pisac poticao iz guvernadurske porodice Radonjić, i to možda baš Jovan Radonjić⁶,

- da se u Crnoj Gori samo jednom desilo da se neki autor (istoričar, ili bilo koji drugi), osim Božidara Šekularca pozvao na „Kratki opis o Zeti i Crnoj Gori“ kao na barem u nečemu relevantno djelo, pa i tada je to urađeno uz ocjenu da „njegovo pronalaženje“ ima manju vrijednost kao „istorijski izvor“ nego kao „spomenik kulture jednog vremena u kojemu je interesovanje za pisanje crnogorske istorije poraslo“, te da je to „razumljivo kad se zna da su Crnogorci najviše ratom tekli hljeb i slobodu branili, a od istorije najviše duhovno živjeli“;⁷

- da u crnogorskoj literaturi, okrenutoj istorijskim temama i dilemama iz dalje i bliže prošlosti, nijesu izostala ni tumačenja u kojima „Kratki opis o Zeti i Crnoj Gori“ slovi: jednom, kao prvi historiografski rad u Crnoj Gori, u kojem je saopšteno „da su Crnogorci dio srpskog naroda“;⁸ što bi vjerovatno trebalo da znači da su guvernaduri Radonjići (ukoliko je taj „historiografski rad“ nastao u njihovom „krugu“) bili začetnici preimenovanja Crnogoraca u Srbe; drugi put, kao falsifikat nastao izvan Crne Gore, s ciljem da posluži kao svojevrsni „ideološko-politički program“ u funkciji postizanja „jedinstva srpskog naroda čiji je deličak i Crna Gora i Crnogorci“;⁹ treći put, kao djelo strane

⁶ Živko M. Andrijašević - Šerbo Rastoder: „Istorija Crne Gore“, Podgorica 2006, str. 153.

⁷ Dragoje Živković: *Op. cit.*, str. 244.

⁸ „Istorijski leksikon Crne Gore“, urednici prof. dr Šerbo Rastoder i dr Živko M. Andrijašević, Podgorica 2006, knj 2, str. 370-371.

⁹ Sreten Zeković: „Šćepan ‘Mali’ car crnogorskoga ‘carstva slobode’“, Crnogorska prijestonica 2011, str. 177, 214.

agenture koja radi, prvo, na detroniziranju mitropolita Vasilija Petrovića i dinastije Petrović u cjelini, a potom, u krajnjoj liniji, i na osporavanju „samostalnoga autohtonoga političkoga kursa i sekularizacije izvan srpsko-ruskoga pravoslavnoga fundamentalizma i uopšte vanjskih interesnih sfera“.¹⁰

Čitava priča bi, razumije se, drugačije izgledala kada bi o „Kratkom opisu o Zeti i Crnoj Gori“, osim njegovog priređivača za štampu, progovorili i drugi crnogorski autori skloni vrijednosnom prosuđivanju ljudi i događaja, ideja i orijentacija. I kada bi u okviru nastojanja da ocijene karakter i domete njegovog sadržaja pošli od pretpostavke da, bez obzira na to ko ga je pisao, nije nastao slučajno. Takvih pokušaja, međutim, nije bilo i još nema. Kao što nije bilo, i još nema, ni pokušaja da se izvrši ozbiljna (naučna) uporedna analiza recimo Vasilijeve „Istorije o Crnoj Gori“, „Kratke istorije Crne Gore“ mitropolita Petra I, odnosno „Poslanica“ mitropolita Petra I i spisa „Kratki opis o Zeti i Crnoj Gori“, i na toj podlozi izvedu konkretne, vjerodostojne ocjene o njihovim, u prvom redu, teorijsko-političkim, a potom i etičkim i drugim dometima i implikacijama. Umjesto svega toga, u crnogorskoj istorijskoj nauci i dalje je na djelu logika po kojoj ono što nije na fonu njenih „davno saopštenih“ i „jedino vjerodostojnih“ ocjena - ili „ne postoji“, ili predstavlja neki i nečiji naknadni pokušaj da se „promijeni istorija“, usljed čega i ne zaslužuje ništa više od „otmjeno“ prezira.

Zašto je to tako? Zašto nauka čiji je zadatak da istraži, opiše i objasni, i to ne bilo kako već strogo poštujući princip *suum cuique tribure*, kad je pitanju „Kratki opis o Zeti i Crnoj Gori“ bira isključivo filozofiju *est magna res tacere*, i drži je se uporno i do kraja? Zašto pojava (štampanje) knjige „Kratki opis o Crnoj Gori“, formalno druge po redu crnogorske istorije, nije propraćeno makar jednim „podsećanjem“ od strane nekog istoričara ili

¹⁰ Sreten Zeković: „Etnička svijst dinasta Petrović Njegoš“, Crnogorska prijestonica 2011, str. 130.

hroničara (ili bilo kog drugog) da se to desilo, kad već ni izdavač, ni bilo koja naučna institucija u zemlji nijesu organizovale njenu promociju ili kakav okrugli sto njoj posvećen? Zašto se ni kod jednog crnogorskog stvaraoca nije pojavila ideja da o Katerini Radonjić, vjerovatnoj autorki ovog spisa, progovori nekim „šecanjem“ makar na nivou onih posvećenih potonjim crnogorskim princezama?

Odgovori na ova i slična pitanja su utoliko interesantniji, što ih ni formalno ni faktički ne treba tražiti ni u pukoj aljkavosti (nemarnosti) crnogorske istorigrafije, iako joj se ta svojstva često ne mogu poreći, ni u njenoj pretjeranoj osetljivosti na „velikosrpske“ implatante i falsifikate, kojima su je redovno hranili neki izvanjski saradnici, ni u bilo čemu drugome što bi bio njen principijelan (jednak) kritički odnos prema svim izvorima i građi.

Drugim riječima, kao razlog za ignorantstvo crnogorske istoriografije prema „Kratkom opisu o Zeti i Crnoj Gori“ teško da bi se moglo uzeti to što je ovo djelo navodno rođeno u nekoj odveć debeloj „srpskoj košuljici“ i kao takvo prvjenstveno namijenjeno ili „posrbljavanju Crnogoraca“ ili makar unošenju zbrke u njihovu „istorijsku svijest“. Ovo barem iz dva razloga, uprkos činjenici da se u njemu, osobito u uvodu, na više mjesta ne pravi razlika između Srba i Crnogoraca i istorijskih zadataka pred kojima se nalaze „naš“ i „srpski narod“, odnosno Crnogorci i „srpsko opštество“. Prvi razlog je taj što crnogorska istoriografija na pojave te vrste nikad nije odlučno, javno i argumentovano reagovala (o čemu uostalom govori podatak da se prva ozbiljnija priča te vrste u Crnoj Gori povelala tek u proljeće 2011. godine, pa i tada ne među istoričarima i u nekoj njihovoj asocijaciji i instituciji, već u krugovima naučnika okupljenih oko DANU, među kojima istoričari nijesu činili najbrojniju grupaciju). Drugi razlog je taj što, ako bi se „računalo“ koliko su puta više u nekom tekstu pomenuti Srbija, Srbi i srpstvo nego

Crna Gora, Crnogorci i crnogorstvo (što se ponekad i čini), knjiga mitropolita Vasilija „Istorija o Crnoj Gori“ bi bila znatno ispred „Kratkog opisa o Zeti i Crnoj Gori“, jer je u njoj međusobni odnos tih brojki kudikamo „nepovoljniji“ po „crnogorsku stranu“. Osim toga, tačno pola teksta Vasilijeve knjige posvećeno je srpskim kraljevima i carevima, uz jasnu konstataciju da nakon što se „istraži (u smislu nestade - R. R.) onaj slavni despotski rod“ (čiji je posljednji izdanak bio Ognjeni Vuk) „ostade (samo) hercegstvo (vojvodstvo) crnogorsko“. ¹¹ Takvih objašnjenja srpsko-crnogorskih veza i „dinastičkih relacija“ u „Kratkom opisu o Zeti i Crnoj Gori“, nema.

Kao razlog za ignorisanje „Kratkog opisa o Zeti i Crnoj Gori“ od strane crnogorske historiografije ne može se uzeti ni navodna okrenutost njegovog autora protiv Vasilija Petrovića i uopšte mitropolita Petrovića, pogotovo ne s ciljem da se podrije (ospori) neki njihov samostalni autohtoni politički kurs utemeljen na sekularizaciji izvan srpsko-ruskoga pravoslavnoga fundamentalizma i uopšte vanjskih interesnih sfera. Ovo iz više razloga, među kojima su dva ključna. Prvi takav razlog je činjenica da se mitropoliti Petrovići nijesu odlikovali po tome što su slijedili politički kurs bilo koje sekularizacije koja bi izlazila iz okvira njihove ambicije da se zemlji nametnu kao njeni vansistemski i nadsistemski vladari s pozicije duhovnog poglavara, pa ni „sekularizacije izvan srpsko-ruskog pravoslavnog fundamentalizma i uopšte vanjskih interesnih sfera“ (ili barem do sada nijesu objavljeni podaci koji bi to potvrdili), već obrnuto. Drugi je razlog to da se guvernaduri Radonjići, čijem se porodičnom krugu pripisuje autorstvo „Kratkog opisa o Zeti i Crnoj Gori“, nikada nijesu borili protiv mitropolita Petrovića, ne bar na način da su htjeli da im otmu funkciju, proćeraju ih iz zemlje i slično. Naprotiv, guvernadur Stano je, predvodeći crnogorsku vojsku,

¹¹ Mitropolit Vasilije Petrović: „Istorija o Crnoj Gori“, Cetinje-Titograd 1985, str. 65.

svojom glavom branio slobodnu teritoriju zemlje da bi se mitropolit Vasilije imao će vratiti, nakon što je iz nje, odveć „impressioniran“ snagom invazionih trupa bosanskog vezira, i uplašen za vlastiti život, pošao ponoći „krišom ‘da nitko ne zna’“.¹² Guvernadur Jovan je, umjesto da se suprotstavi promociji arhimandrita Petra u mitropolita i tako ga, barem po tom osnovu, eventualno omete u ostvarivanju već jasno i javno iskazanih političkih ambicija da duhovničkoj funkciji pridoda i poslove iz guvernadurskog portfolija, molio karlovačkog mitropolita Mojseja Putnika, u ime svega „obščestva černagorskago“ da „pomenutoga arhimandrita“ proizvede „na arhijerejski stepen“.¹³ Guvernadur Vuko je potpisnik čuvenih pisama iz 1804. godine ruskom caru i ruskoj crkvi, kojima se brani pravo Crnogoraca da sami odlučuju o sudbini mitropolita Petra I, kojega su „pokrovitelji“ bili naumili da sklone s funkcije i iz Crne Gore. Kako su mitropoliti na sve to uzvraćali guvernadurima - druga je priča.

Ignorisanje „Kratkog opisa o Zeti i Crnoj Gori“ od strane crnogorske historiografije ne može se objasniti ni eventualnim sumnjama u njegovu autentičnost, u smislu da on uopšte nije nastao u Crnoj Gori već je napsan vani, s već pomenutim dijaboličnim ciljem. Ovo iz prostog razloga što je dovoljno „zaviriti“ u svježnjeve neobrađenih (a vjerovatno mnogim istoričarima i nepoznatih) spisa iz porodičnih arhiva njeguških guvernadura, što gotovo nezaštićeni trule po cetinjskim muzejskim depoima, i sravnjivanjem sadržaja na tamo pohranjenim stranicama i stranica „Kratkog opisa o Zeti i Crnoj Gori“ - riješiti problem. Kad bi se tako postupilo, teško da bi neko mogao imati i najmanju rezervu u osnovanost iskaza Božidara Šekularca, koji glasi:

¹² „Istorija Crne Gore“, Titograd 1975, knj. 3, tom 1, str. 343.

¹³ Jevto M. Milović: „Petar I Petrović Njegoš“ (pisma i druga dokumenta), Titograd 1987, knj. I, str. 11-12.

„Potpuno sam siguran da je „Kratki opis o Zeti i Crnoj Gori“ pisala Katerina Radonjić. Naravno, Jovan Radonjić svojim znanjem, autoritetom i poznavanjem činjenica stoji iza Istorije“.¹⁴ Jednako bi teško bilo ne primijetiti kako između iskaza autora „Kratkog opisa o Zeti i Crnoj Gori“, da je sve što je mogao naći „u izvornicima koji se sada u pravim originalima u Cetinjskom manastiru još neoštećeni čuvaju“ prepisao „s originala od riječi do riječi, tačno kako tamo piše, ne primjenjujući ni sadašnji stil“,¹⁵ i „informacija“ što se mogu pročitati iz sadržaja ispisa-nih na stranicama dokumenata sačuvanih u pomentim porodič-nim arhivima gubernadura Radonjića - nema razlika.

Odustvo odgovarajućeg interesa crnogorske historiografije za „Kratki opis o Zeti i Crnoj Gori“ teško da je uslovljeno i time da je njegov tekst lošiji i konfuzniji od recimo teksta mudroga mitropolita Petra I „Kratka istorija Crne Gore“, pisanog pola vijeka kasnije. Ovo, uprkos činjenici da „Kratki opis o Zeti i Crnoj Gori“ nije bez izvjesnih mana - strukturnih i stilskih. Tih mana je, međutim, mnogo više u mitropolitovoj knjizi, koja i bukvalno predstavlja „slagalicu“ nekoliko tuđih tekstova - crnojevičkih povelja, ruskih gramata i jedne deseteračke pjesme - prožetu njegovim opisima i komentarima, koji čine tek jednu četvrtinu ukupnog njenog teksta.¹⁶ Doda li se tome, da mitropolit u svom tekstu „plastično opisuje“ kako Crnogorci, „nimalo ne rastezajući“, djelom „zasvjedočiše“ obećanje dato mitropolitu Danilu Petroviću, da će pobiti ili makar potjerati iz Crne Gore „sve svoje poturčenjakem ko(j) se krsiti ne kćeše“,¹⁷ (što je, koliko se zna, bila stvar „bujne mašte“), moglo bi se čak zaključiti da je „Kratka

¹⁴ Kratki opis o Zeti i Crnoj Gori, str. 41-42.

¹⁵ *Isto*, str. 55.

¹⁶ Od sličnih mana, ruku na srce, nije imun ni Kratki opis o Zeti i Crnoj Gori.

¹⁷ „Povjesnica crnogorska“, str. 54.

istorija Crne Gore“ u mnogom pogledu kvalitativno znatno „kraća“ od „Kratkog opisa o Zeti i Crnoj Gori“.

Razlog što crnogorski historičari ignorišu postojanje „Kratkog opisa o Zeti i Crnoj Gori“ ne nalazi se ni u njegovom nižem spisateljskom nivou od onog u historijama dvojice mitropolita i drugim sličnim dokumentima iz druge polovine XVIII i prve polovine XIX vijeka. Realno, spisu bi se u tom pogledu moglo puno toga prigovoriti (što neki autori i čine), pogotovo gledano iz ugla savremenih stilsko-jezičkih, metodološko-teorijskih i inih standarda i zahtjeva. No, realno stoji i ocjena Božidara Šekularca, njegovog priređivača za štampu, da mu je spisateljski nivo znatno iznad sličnih djela onog vremena, barem po dvije (vrlo važne) stvari: po kritičkom pristupu svom predmetu i po „metodičnosti“, budući da se njegov autor služi naučnom aparaturom.¹⁸

Krajnje uzroke svojevrsnog bojkota što ga crnogorska historiografija primjenjuje prema „Kratkom opisu o Zeti i Crnoj Gori“ ne treba tražiti ni u nekakvom čvrstom stavu povjesničara u pogledu poštovanja principa i kriterijuma nauke kojom se bave u smislu da ih oni primoravaju da ne prihvate ništa što ove ne bi zadovoljavalo u obradi odnosno prezentaciji svog predmeta, ma što on bio. Jer, naprosto, takvog stava nema, uprkos činjenici da poneki od njih, s vremena na vrijeme, hoće da kažu, da „prošlost pripada prošlosti“ i da se ona „ne može mijenjati“ (pri čemu najčešće, svjesno ili nesvjesno, ne prave razliku između sintagme „mijenjanje prošlosti“ i sintagme „mijenjanje ocjene o prošlosti“), te da svako bavljenje prošlošću ako ga ne rade licencirani historičari, čak i kad je nametnuto potrebom da se isprave najočigledniji falsifikati, može da znači samo dvoje - ili „skretanje pažnje“ društva sa „aktuelnih pitanja i problema“ na nešto „što više nikoga ne interesuje“, ili nastojanje pojedinaca, uglavnom neistoričara, koji se ne mire sa svojim odlaskom iz javnog živo-

¹⁸ Kratki opis o Zeti i Crnoj Gori, str. 25.

ta, da raznim „intelektualnim konstrukcijama“ i drugim (naučno i etički sumnjivim) radnjama „zakuče“ nešto od slave svojih predaka ili ove, eventualno, od seljaka pretvore u nobilitese.

Ima li se sve to u vidu, neće se pogriješiti ako se kaže da se u osnovi svojevrstne „zavjere ćutanja“ crnogorske historiografije u odnosu na „Kratki opis o Zeti i Crnoj Gori“ nalazi strahopoštovanje jedne nauke prema svojevremeno stvorenom mitsko-mističkom „doživljaja prošlosti“, čiji su tvorci i sljedbenici, saobrazno svojim „vizijama“ i potrebama „jednom za vazda“ opjevali svoje junake i „djela koja se pamte“, i od njihovih slavoluka izgradili sistem odbrane od svega što bi moglo da dovede u pitanje „narodno predanje“ kao jedino mjerilo mudrosti i svrsishodnosti svega postojanja. Tačnije, radi se o strahu crnogorske historiografije da se u „red stvari“ ustanovljen još u spisima njenih „očeva-osnivača“, čije su onovremene meditacije i racionalizacije proglašene postulatima svekolike crnogorske povijesne istine, ne unesu novine na temelju kojih bi se saznalo iz kakvih je sve krivotvorina sazdana priča o prošlosti crnogorske nacije i države i kojim se sadržajima te priče „hrani duša“ Crnogoraca tokom potonja dva vijeka. Braneći taj *status quo*, crnogorska historiografija u stvari brani dva dezidera: poziciju koja joj omogućava da svoj akademski mir, čiji sadržaj i dužinu trajanja sama određuje, kad god hoće može da pretpostavi svakoj obavezi u pogledu objašnjenja neke od „zagonetki prošlosti“ o koje se sapliće savremeno domicilno društvo i država, a da pri tome nikome ne podnosi nikakav račun; privilegiju mezimčeta aktuelne crnogorske političke „nomenklature“, spremne da prihvati samo onu „istorijsku nauku“ koja doktrinarno ne dovodi u pitanje ideju rusko-slovensko-srpsko-pravoslavnog integralizma, a sve svoje „istraživačke projekte“ realizuje na način podoban da, kao i sve drugo u sferi njenog uticaja, bude kontrolisano i usmjeravano saobrazno potrebama da se ostvari jedini cilj i interes - sačuva vlast. Odstupanjem od te strategije desilo bi se toliko

toga dramatičnog, koje teško da bi preživjele i crnogorska istoriografija i njena zahvalna pokroviteljica.

Opasnost od takve „kataklizme“, ukoliko bi se istoriografija „dala prevariti“ da prihvati „Kratki opis o Zeti i Crnoj Gori“ kao relevantan izvor, bila bi utoliko veća što upravo to djelo otkriva kako se „pokrivanjima“ manjka stvarno znanog viškom mitsko-mističkog pokušava od epski nadahnutih psihološko-etičkih i drugih natuknica što tako obilato prožimaju literarna ostvarenja pojedinih ličnosti s vrha Cetinjske mitropolije, napraviti kvintesencija crnogorskog povijesnog uma, kojom je fatalistički predodređeno sve što se desilo u prošlosti crnogorskog društva i države, ili se i dalje dešava. Posebno „nezgodnim“ u tom pogledu čini se to što „Kratki opis o Zeti i Crnoj Gori“ otvara breše u onom dijelu crnogorske istoriografske „škole“ đe se eksplicitno pokušava saopštiti:

(I) da u Crnoj Gori tokom XVIII i prve polovine XIX vijeka nije bilo umne sile i političke snage koja bi se mogla iskazati kao konkurentna idejama i orijentacijama njenih duhovnih otaca;

(II) da se samo čudesnim vizijama i isto takvim političkim i državničkim učincima tih svetih ljudi može zahvaliti što su Crnogorci na prelasku iz XVIII u XIX vijek stekli svijest o državi, a Crna Gora to i postala;

(III) da su respektabilni rezultati državotvornog uklona duhovnih otaca ostvareni zahvaljujući sredstvima i metodama koje su samo oni mogli koristiti, kao istovremeni nosioci dviju vlasti - duhovne i svjetovne.

I

Gledano iz ugla njenog interesa da sačuva poziciju koju je stekla zdušno radeći na promociji državotvornog i inog učinka potonjih crnogorskih „gospodara“, u koje ona ubraja i čelnike Cetinjske mitropolije, stanovište istoriografije da u Crnoj Gori tokom XVIII i prve polovine XIX vijeka nema umne sile i političke

snage koja bi u bilo čemu mogla biti važna i uoprediva sa idejama i orijentacijama duhovnih otaca, može se ocijeniti kao sasvim razumljivo. Tim prije, što je to stanovište, pod njenim uticajem, vremenom prihvaćeno kao sastavni dio svekolikog „narodnog pamćenja“, čiji su dignitet i autoritet mnogi u Crnoj Gori, u „naučnim krugovima“ i van njih, spremni da, bude li ustrebalo, brane i od nje same.

Tako, ako u knjigama dvojice nesporno mudrih mitropolita Petrovića („Istoriji o Crnoj Gori“, mitropolita Vasilija i „Kratkoj istoriji Crne Gore“, mitropolita Petra I), nema ni pomena o gubernadurima, a u svim ostalim „odabranim istorijam Crne Gore do kraja XIX vijeka“ (izuzev donekle u Ruvarčevoj „Montenegrini“) ni o „Kratkom opisu o Zeti i Crnoj Gori“ nastalom u njihovom „krugu“ - zašto bi, i u ime kojih to viših principa, neko od „ubijedenih“ sljedbenika njihovog „nauka“ posegnuo za tim da prizna, da „Kratki opis o Zeti i Crnoj Gori“ jeste ono što Božidar Šekularac za njega kaže - druga po redu istorija Crne Gore, čijem je autoru „bila poznata „Istorija o Crnoj Gori“ vladike Vasilija jer je podržava, ali i sa njom 'polemiše“.¹⁹ Jer, uraditi tako nešto, odnosno podijeliti navedeno mišljenje Božidara Šekularca, za „pravog“ sljedbenika crnogorske „izvorne“ istorigrafije značilo bi:

- u prvom redu, odstupiti od nauka „očeva osnivača“, a time faktički i napustiti historiografsku „školu“ kojoj se „jedino vjeruje“ (što mu „niko“ od „znavenih“ ne bi mnogo „cijenio“);

- zatim, *in flagranti* priznati da osim „intelektualno superiornih“ članova jedine „svetorodne“ i „državotvorne“ porodice, u Crnoj Gori postoji još neko ko umije da misli i piše, i čiji predmet interesovanja je upravo država i njeno dobro,²⁰ a takvo priznanje ne

¹⁹ *Isto*, , str. 6.

²⁰ Jer, kako njen autor(ka) u uvodu reče, djelo nije napisano samo radi ličnog zadovoljstva, „nego i radi onih istinskih patriota koji su o tome usrdošću i mišljenjem“ njemu (njoj) slični (*Isto*, str. 53).

samo što bi bilo ravno svetogrđu, već bi predstavljalo (makar u domaćim intelektualnim krugovima) i neku vrstu „ličnog blama“, budući da je riječ o otvorenom odstupanju od „svijema znanih“ i davno utvrđenih „istorijskih istina“;

najzad, obavezu da se ta „najstarija istorija Crne Gore poslije one Vasilija Petrovića“, uvrsti u red „odabраних istorija Crne Gore do kraja XIX vijeka (što bi bilo ravno priznanju da kriteriji po kojima je taj izbor izvršen u Povjesnici crnogorskoj nema čvrstu potku ni u naučnom, ni u etičkom pogledu), ili, ako se to ne uradi (pošto je ona „polemička“ u odnosu na „Istoriju o Crnoj Gori“ mitropolita Vasilija), da se temeljito ospori svaka validnost njenih kritičkih opservacija, što bi osim priznanja da ta kritika ipak ima neku „težinu“ (inače se ne bi ulazilo u postupak njenog osporavanja), nosilo još i rizik da se u tom postupku (pokušaju) ne prođe odveć slavno.

No, ni tu nije kraj iskušenjima s kojima bi se srio istoričar (ili drugi naučnik) koji bi sebi dozvolio da se bavi „Kratkim opisom o Zeti i Crnoj Gori“, pa makar i krajnje kritički.

Baviti se tom knjigom, a ne sresti se s pitanjem ko ju je (na)pisao - nije moguće. Pokušati, pak, da se odgonetne ko je „anonim“, što stoji iza njenih redaka, a zaobići ime jedne žene - Katerine Radonjić - takođe nije moguće. Ovo potonje tim prije što Božidar Šekularac, kako je već navedeno, kaže da je „potpuno siguran“ da je autor tog djela upravo rečena Katerina. Čak i pod uslovom da Šekularac nije u pravu, tj. da je autor te knjige neko drugi iz porodice Radonjić (guvernadur Jovan, kako smatraju neki istoričari), opet ostaje da je Katerina Radonjić bila dobro pismena, čak i politički, što se vidi iz sadržaja njenog pisama objavljenog u knjizi „Kratki opis o Zeti i Crnoj Gori“. I tu je problem.

Istoričari su, tako, u vrednovanju članova potonje crnogorske dinastije, na jednoj strani, i „u svemu antipodnih“ joj guvernadura, na drugoj, mogli sebi da dozvole slobodu da u publikaciji

enciklopedijskog karaktera crnogorskom guvernaduru Stanislavu - Stanu Radonjiću - koji je inače upamćen kao političar veoma poštovan u Mlecima, odnosno diplomata (službeno se srijetao sa ruskom i austrijskom carica i rimskim papom) i ratnik (koji je pobjedonosno predvodio Crnogorace u borbi protiv vojske bosanskog vezira 1756) - ne dodijeli čak ni najmanju „odrednicu“. Mogli su i da malo „popuste“, pa da u istoj publikaciji guvernaduru Jovanu Radonjiću - takođe poznatom ratniku (i komandantu crnogorske vojske), diplomati (šefu crnogorskih delegacija u Austriji i Rusiji i jednom od autora čuvene Bečke konvencije o crnogorsko-austrijskim odnosima) i uopšte jednoj od najznačajnijih političkih ličnosti u Crnoj Gori svoga doba, koja više od tri decenije bitno utiče kako na sva njena unutrašnja politička dešavanja, tako i na njenu spoljnopoličku orijentaciju - dodijele prostor od 20 redaka, što je tri puta manje od prostora koji su dobile knjeginja Darinka (60 redaka) ili princeza Ksenija (60 redaka), a gotovo četiri puta manje od prostora koji je dobio Pero Tomov, poznat još i kao „brat vladčin“ (75 redaka).²¹ Ali „dozvoliti mogućnost“ da u kući „intelektualno inferiornih“ guvernadura čitavih sto godina prije nego u „svetorodnoj“ porodici postoji pismena žena, pa još toliko samouvjerena i hrabra da u svojoj knjizi, ili makar u svojim pismima, kritikuje mitropolite i njihovu politiku - nijesu mogli. Drugim riječima, priznati da su tamo neki guvernaduri, ili čak neka njihova odiva, mogli da urade nešto što nije pošlo za rukom nijednom evropskom vladaru XVIII vijeka - da napišu knjigu poput Vasilijeve „Istorije o Crnoj Gori“ - a kamo li da to još bude i knjiga u kojoj se mitropolitski pogledi i shvatanja ocjenjuju kao prilično nekorespondentni sa principima i zahtjevima evropske moderne, bilo bi ne samo nečuveno nego i nedozvoljivo. Jer, za ime boga, da

²¹ „Istorijski leksikon Crne Gore“, Podgorica 2006, knj. 5, str. 1012-1014, 1017.

je porodica kojoj pripadaju mitropoliti bila samo „književna dinastija“ njena „velična“ je tako i toliko nesporna, da svaki pokušaj da se s njenim članovima o nečemu polemiše ne nadi-lazi nivo jeresi. Da se i ne govori o tome kakve bi probleme takva priča donijela istoričarima koji bi se prihvatili posla da, recimo, u nekom budućem istorijskom leksikonu odrede obim odrednice namijenjene Crnogorki poznatoj po tome što sredi-nom druge polovine XVIII vijeka prilično sigurno i upućeno raspravlja o temama političke i državno-pravne naravi, koje su i smislom i sadržajem na nivou tadašnjih everopskih dometa u toj oblasti, a u nečemu možda čak i iznad njih, u odnosu na prostor posvećen članicama dinastije čiji je leksikografski rejting tri puta veći od onog što se priznaje guvernaduru koji se više od trideset godina nalazio na čelu onoga što se u Crnoj Gori nje-govog doba smatra političkom vlašću. Jednako je „neprim-jereno“ razmišljati i o tome kakvu bi tek gužvu u crnogorskim prišećanjima na prošlost izazvala nečija ideja da se toj „nepo-menici“ za pamćenje - oda neka počast.

Ni tu nije kraj problema s kojima bi se suočio istoričar riješen da se ipak pozabavi „Kratkim opisom o Zeti i Crnoj Gori“. S osobito velikim iskušenjima u tom pogledu suočio bi se sljedbe-nik onog učenja crnogorske historiografije koje vrhuni u „svetom trojstvu“ o porodici guvernadura Radonjića:

da jedini spomen što su ga iza sebe u Crnoj Gori ostavili ti guvernaduri jeste „guvernadurica“, pećina u Cetinjskom mana-stiru, u kojoj su guvernadur Vuko i njegov brat, kao optuženici za veleizdaju, jedno vrijeme tamnovali;²²

- da su Radonjići bili „jedna ugledna njeguška porodica, koja se uspješno bavila stočarskom trgovinom“, tako da to što su vršili guvernadursku funkciju nikome ne daje za pravo da ih proglašava nosiocima moderne misli u Crnoj Gori XVIII vijeka,

²² Dušan D. Vukasan: „Guvernadurovići u doba vladike Rada“, „Zapisi“, XIX/1938, str. 340.

pogotovo ne one „herderovsko-volterske“;²³

- da nijesu bili nikakva „vladajuća kuća“, da bi im po tom osnovu kao porodici sljedovao odgovarajući tretman u istoriografskim spisima enciklopedijskog karaktera.²⁴

Već i sam pristanak na bavljenje „Kratkim opisom o Zeti i Crnoj Gori“, za takvog istoričara bi, naime, implicitno značilo isto što „dozvoljavanje mogućnosti“ da osim navedenog, ili možda čak i nasuprot njemu, postoji još ponešto što bi se moglo smatrati važnim za konačnu ocjenu mjesta i uloge guvernadura Radonjića u crnogorskoj istoriji. Moglo bi, naravno, da znači i njegovu spremnost na prihvatanje jedne od dviju faktički jedino realnih solucija: one, koja bi značila mirenje s tim da je isteklo vrijeme važenja objašnjenja crnogorske prošlosti što ih nudi aktuelna historiografija; i one, koja bi podrazumijevala preuzimanje obaveze da se argumentovano ospori svaka naučna utemeljenost onog saznanog fonda iz kojeg proizilazi da guvernaduri Radonjići:

- nijesu ostavili iza sebe „guvernaduricu“ (jer je ta pećina-zatvor postojala je i prije njih, a po njima je nazvana jer su oni bili njihni najpoznatiji „stanari“), ali jesu ostavili u nasljeđe jasno i precizno formulisan koncept moderne organizacije društva i države, na čijim se osnovnim postulatima Crna Gora danas kreće stazama sve većih unutrašnjih sloboda i sve izvjesnijeg integrisanja u demokratsku zajednicu civilizovanih naroda Evrope i svijeta;

- nijesu bili samo uspješni „stočarski trgovci“ već i ljudi sa razgranatim poslovima u raznim drugim privrednim granama,²⁵

²³ Živko Andrijašević: “Mitropolit Petar I u historiografiji”, Pobjeda, 7. novemnar 2009, str. 15.

²⁴ Sljedstveno tome, u “Istorijsom leksikonu Crne Gore”, o Radonjićima s Njeguša nije napisan ni jedan jedini redak, za razliku od Petrovića Njeguša kojima je posvećena 21 strana teksta.

²⁵ Dr Tomica Nikčević, na primjer, na tu temu piše: „Pored brojnih podataka o aktivnosti Radonjića kroz XVIII vijek, nekoliko dokumenata ukazuju i

a onda i državnici, i diplomate, i vojskovođe i, najzad, autori projekata o međusobnom povezivanju i saradnji naroda i država (kakva je na primjer bila „Bečka konvencija“, iz 1799. godine), čiji neki principi i sadržaji, osim toga što bitno nadilaze nivo ostale onovremene crnogorske „političke literature“ u čijem su fokusu bila pitanja partnerstva i pokroviteljstva, i danas zvuče jednako snažno i aktuelno kao i onda kada su pisani, i nije ih

na imovno stanje najuže porodice guvernadura. Iz nekih podataka Državnog arhiva u Zadru vidi se da je Jovo Stanov Radonjić bio povjerilac mnogim mletačkim državljanima u Boki Kotorskoj i da je od mletačkih vlasti tražio dozvolu da s njima izvrši poslovne obračune (Pismo Jova Stanova Emu od 4. II 1766, Akti izv. pov. 1763. do 1766, HSP). Kasniji guvernadur Jovan Radonjić, stajao je u poslovnim odnosima, pa čak bio i povjerilac poznatom kotorskom trgovcu Bolici (Pismo J. Radonjića Sagrendu od 17. XI 1784, Akti izv. pov. 1783. do 1785, CXIV). Ovaj guvernadur, kako se to vidi iz podataka, trgovao je kroz Boku Kotorsku žitom i drugim artiklima (Pismo J. Radonjića Đuzepu Diedu od 1. VI 1798, Akti izv. pov. 1787. do 1789, CL). Iz nekoliko podataka Državnog arhiva u Zadru vidi se da je porodica guvernadura, pored imanja u Crnoj Gori, posjedovala i bogata imanja u Okrugu kotorskom, u Kavču, i da je na tom imanju držala 'kmetiče' (Pismo St. Radonjića Stijepoviću u Kotoru, Magistrati M. Zorza, 1794. do 1795, CLXIII). Karakteristično je u tom pogledu pismo guvernadurovo od 29. IV 1782. godine, kojim, kada je zaprijetila opasnost od turskog napada, traži od kotorskog providura deset 'miljara' hljeba, jedan miljar praha i jedan miljar olova, pa naglašava: „...ako ga ne bi ktio prevedri Šenat darovati, ja ću vi učiniti škrit verho mojijeh dobarah što imam u vaš štat i što (ću) vi poslat makar i duple zaklade“ (Dr Tomica Nikčević: „Političke struje u Crnoj Gori u XIX vijeku - otpor stvaranju države“, Podgorica-Nikšić 1999, drugo izdanje, str. 75). Još interesantnije podatke o pomorskoj trgovini Radonjića, čiji su brodovi u XVI vijeku stizali do Španije (otuda i čuvena španska narodna nošnja na guvernaduru), iznosi Viala de Somijer u svoj knjizi „Istorijsko i političko putovanje u Crnu Goru“ (Cetinje 1994, str. 33-37). Da li je, i kako je, sve ovo uticalo na političke vidike guvernadura Radonjića, ostaje da se izuči.

teško prepoznati u onome što se sada naziva procesom crnogorskih evropskih i inih integracija;

- nijesu bili puka grupa krvnih srodnika koja izvjesnu moć svog trgovačkog kapitala pokušava da konvertuje u pravo na gospodarenje sopstvenim narodom, već porodica koja političku vlast u Crnoj Gori vrši duže (pojedinačno uzevši) i od dinastije Crnojević i od dinastije Petrović, s tim što legitimaciju za tu svoju funkciju, osim iz osvjedočenih vojničkih i političkih zasluga za razvoj crnogorskog društva i države, crpi još i iz oficijelno iskazanog pristanka svih najviših narodnih predstavnika, uključujući i čelnika domicilne pravoslavne crkve, potvrđenog i davanjem specijalne diplome, što kod prethodnih dviju dinastija nije bio slučaj.

Nevolja je, međutim, u tome što bi prvo (mirenje s tim da je vrijeme važenja objašnjenja crnogorske prošlosti što ih nudi aktuelna historiografija isteklo) bilo nešto mnogo teže od pukog priznanja da je nauka „kojoj se vjeruje“ predugo istrajavala na „istinama“ koje to nijesu, dok bi drugo (preuzimanje obaveze da se argumentovano ospori naučna utemeljenost onog saznajnog fonda iz kojeg proizilazi da su guvernaduri Radonjići bili nešto drugo od onoga što im se pripisivalo) tražilo autore kadre da, kako bi Kipling rekao, uništeno djelo svog života počnu iznova da grade istrošenim alatkama. Kako za prvo nema spremnih, a za drugo sposobnih, proizilazi da najbolje rješenje „za sve“ jeste - ćutati o svemu.

II

Potreba crnogorske historiografije da validnost svog učenje o mudrim, politički veoma sposobnim i intelektualno superiornim mitropolitima, pionirima crnogorske nove duhovnosti i državotvorcima bez presedana, ilustruje nekim primjerima koji to potvrđuju učiniće da se u tom pogledu opredijeli za prikaz dešavanja u Crnoj Gori koncem XVIII i početkom XIX vijeka kao

dvostruko „prelomnih“: s jedne strane, u smislu da s njima i od njih počinje konstituisanje crnogorske države, i to ne samo „moderne“ nego uopšte; s druge strane, u smislu „pune potvrde“ da su sva ta „prelomna“ dešavanja (pobjeda nad Mahmut-pašinom vojskom na Martinićima i Krusima, formiranje Kuluka, donošenje Stege i Zakonika obščeg crnogorskog i brdskog), emanat i supstrat nadahnuća i vizija isključivo ličnosti sa katedre Cetinjske mitropolije, u prvom redu mitropolita Petra I - krucijalno važnog i za ukupni društveni, a posebno duhovni i politički preporod Crne Gore. Taj se naum mogao ostvariti samo na pretpostavci da u društvenom razvoju Crne Gore prije tog perioda, i „poteza“ koje je u njemu „povukao“ mitropolit Petar I, nije bilo ničega vrijednog i važnog - ni u pogledu nekih i nečijih drugo državotvornih ideja, ni u pogledu svijesti samih Crnogoraca da im treba država, ni u pogledu institucionalne, vojne ili bilo koje druge infrastrukture, neophodne za neke ozbiljnije društvene promjene. I ostvaren je tako.

Stanovište da se prvim i najvažnijim „prelomnim“ momentom u naznačenom smislu može smatrati pobjeda crnogorske vojske pod komandom mitropolita Petra I nad vojskom skadarskog vezira Mahmut-paše Bušatlije u bitkama na Martinićima i Krusima, crnogorska historiografija je preuzela od Vuka Karadžića, koji piše da od tog događaja „počinje nezavisnost“ Crne Gore, budući da se „pogranični Turci“ nakon njega „naviakoše da na Crnu Goru gledaju kao na tuđu državu“.²⁶ Na tu Karadžićevu konstataciju - ne obraćajući pažnju da se u njoj ne govori o državi koja nakon pomenutih bitaka nastaje, već o državi kojoj Turci otada priznaju nezavisnost, tako što počinju da je smatraju tuđom - crnogorska historiografija dodaje svoju priču, prvo, o mitropolitu Petru I kao *spiritusu movensu* svega važnog što u Crnoj Gori slijedi nakon tih bitaka, a potom, i o istorijskoj važnosti zakona koji se tada donose, osobito Stege.

²⁶ „Istorija Crne Gore“, str. 452.

Prvi „aspekt“ te priče, crnogorska historiografija iskazuje kroz stanovište: „Glavni zapovjednik crnogorske vojske u oba sukoba sa skadarskim vezirom učvrstio se kao istinski narodni vođa. Svako je u njega počeo da vjeruje i da od njega očekuje svestran preporod zemlje. Vladika je, kao izuzetna ličnost, osjetio da je nastupio istorijski trenutak, pa je koncentrisao svu duhovnu snagu da iskoristi priliku koju mu je istorija ponudila. Dalji razvoj događaja je svakim danom pokazivao da je Crna Gora u ličnosti Petra I dobila zemaljskog gospodara koji je realistično prosuđivao što njegova zemlja znači u vremenu i prostoru. On nije preduzimao ni jednu jedinu radnju kojoj nije mogao osigurati oslonac u narodu koji je suvereno predvodio“.²⁷

Drugi „aspekt“ te priče, tj. svog objašnjenja izuzetne istorijske važnosti zakona koji se tada donose, crnogorska historiografija saopštava kroz ocjene o izuzetno velikim dometima *Stege*, za koju se u novijim historiografskim priložima o mitropolitu Petru I tvrdi da je isključivo njegovo djelo, kojim su ostvarene tri ranije u Crnoj Gori ne samo nepoznate, nego i gotovo nezamislive stvari:

- pravno uspostavljeno „i efikasnim sankcijama zaštićeno jedinstvo crnogorske teritorije i crnogorskog naroda“;
- ustrojeno vrhovno vojno zapovjedništvo i obezbijedeno da plemena budu potčinjena vojnoj disciplini diktiranoj s jednog mjesta, što je bilo preduslov za stvaranje države, budući da ova u principu istorijski nastaje kao „vojna zajednica“;
- obezbijedeno pretvaranje „krvne zajednice“ u „pravnu zajednicu“, odnosno u državu.²⁸

Takvo historiografsko „učenje“ bi se, posmatrano samo za sebe, i pod uslovom da ga je moguće odvojiti od onoga čime se bavi

²⁷ Branko Pavićević: „Sazdanje crnogorske nacionalne države“, Podgorica 2004, knj. IV, tom I, str. 41-42.

²⁸ Akademik Mijat Šuković: „Petar Prvi Petrović Njegoš stvoritelj znamenite *Stege* - crnogorskog monumeta i manifesta“, „Noviji historiografski prilozima o Petru I Petroviću Njegošu“, Cetinje 2009, str. 40, 51.

„Kratki opis o Zeti i Crnoj Gori“, još i moglo dojmiti kao relativno prihvatljivo, barem onim konzumentima priča o prošlosti kojima je mnogo važnije ko su naratori, nego što oni stvarno nude. Jer, u prilog tome, osim i dalje veoma niskog nivoa obaviještenosti građana Crne Gore o tome što se sve i kako dešavalo u prošlosti njihovog društva i države, ide i to da nema spora:

- da su pobjede crnogorske vojske u bitkama na Martinićima i Krusima bile izuzetno važne kako za međusobne odnose „četiri nahije“ i „sedmoro brda“, tako i za međunarodnu promociju i poziciju Crne Gore;

- da je donošenje Stege, sa učincima koje je imala u pogledu stvaranja borbenog jedinstva Crnogoraca, bio nesumnjivo pozitivan iskorak u odnosu na dešavanja među njima uoči prvog Mahmut-pašinog pohoda, kada su tri od četiri crnogorske nahije, dilemu da li da stanu na branik domovine ili se priklone skultima agresora (pod dosta čudnim okolnostima, pored ostalog i zbog toga što novohirotonisanog mitropolita dugo nije bilo u zemlji, niti se znalo će je), riješile izborom ovog drugog;

- da je Stegom prokrčen put donošenju „Zakona obščeg crnogorskog i brdskog“, što je bio još jedan korak naprijed u organizaciji društva i države, nezavisno od toga kakvu je sudbinu taj zakon imao i koliko je puta u naredne tri decenije njegov „donosilac“ (opet prepoznat isključivo u ličnosti mitropolita Petra I) bio primoran da moli Crnogorce da sačuvaju unutrašnji mir, dok iz Moskve ne dođe čovjek koji će uvesti neki red u zemlji.

Međutim, kada se uporedi s pogledima na istu temu koje nudi „Kratki opis o Zeti i Crnoj Gori“, nastao dvadesetak godina prije događaja o kojima je riječ, to „učenje“ dobija posve drugačije konotacije. Pri tome, nije toliko riječ o novim prilazima i prilozima „starim“ temama i dilemama, tipa: ko je stvarno komandovao crnogorskom vojskom u bitkama na Martinićima i Krusima i ko je autor Stege - iako bi i o tome imalo što da se priča, budući da su mišljenja crnogorskih historičara o obije stvari podijeljena i da

onaj među njima, koji bez ikakvog okolišenja mitropolita Petra I smatra osnivačem države, priznaje da je „vladar zemlje“, kako on mitropolita naziva, veoma cijenio vojničke i političke sposobnosti dvojice guvernadura Radonjića (Jovana i Vukolaja), i da je to činio iz razloga što ih je dobro poznavao jer je s prvim komandovao „u velikim borbama protiv Turaka (1796), a s drugim u Boki protiv Francuza“, dok je prvi još „učestvovao i u donošenju poznate Stege (1796)²⁹ - te da li je Crna Gora bila država i prije nego je donijela svoj „Opšti imovinski zakonik“ (1888), ili je to postala tek onda kada je knjaz Nikola prigodom proglašenja tog pravnog spomenika konstatovao da ona „nije više vojnički tabor nego država“?³⁰ Radi o se izvjesnom broju momenata i elemenata sa znatno važnijim implikacijama za razumijevanje društvenih procesa i odnosa u Crnoj Gori tokom posmatranog perioda, nego ih mogu imati navedena i slična pitanja, nezavisno od toga koliko su ona stvarno razjašnjena.

Demonstrirajući, naime, sasvim drugačiji teorijsko-politički i filozofsko-logički pristup posmatranju društvenog i državnog razvoja Crne Gore, od onoga što ga baštine tvorci i sljedbenici aktuelne crnogorske historiografije, „Kratki opis o Zeti i Crnoj Gori“ se ne bavi pitanjem kad je „tačno“ zrela, te u kom „prelomnom“ dokumentu i pod kojim konkretnim gospodarom je pregnantno iskazana svijest Crnogoraca o pravu na sopstvenu državu. Za autora ovog spisa, ta svijest postoji od vremena nastanka prve crnogorske države, i nalazi se kako u osnovi svih od tada pa nadalje vođenih bitaka za njenu slobodu i samostalnost, tako i u njenom dugom neprekidnom trajanju u raznim formama i statusima - od nezavisne države izdignute na stepen kraljevstva, što je Duklja bila 1077,³¹ i pod okupacijom, kakvu je

²⁹ Đoko D. Pejović: *Op. cit.*, str. 446-447.

³⁰ Nikola I Petrović: „Rat crnogorski“, Titograd 1975, str. 137.

³¹ Vitni Voren: „Crna Gora - zločin Mirovne konferencije“, Podgorica 2000, str. 64.

Zeta imala poslije Vojislavljevića, preko „tuđe prćije“, u što ju je privremeno bio pretvorio potonji dinast Balšić, ili prostora svedenog na „četiri nahije“, što je Crna Gora bila tokom najvećeg dijela otomanske vladavine Balkanom, pa do državnih oblika pod upravom dinasta, ili onih bez centralne vlasti i sa dobro uređenom upravom plemena, koja se udružuju samo onda kada treba otkloniti spoljnu opasnost i spremna su da se, kada uredba, samostalno (pojedinačno) bave čak i spoljnom politikom, kako je dugo bilo poslije demisije Crnojevića. Takvo njegovo uvjerenje - osim na pretpostavci da svijest o nečemu po logici stvari prethodi samom činu (ili procesu) njegovog stvaranja (inače bi bilo emanat nesvjesnog, što država i vlast nijesu) - temelji se na četiri grupe direktnih ili indirektnih pokazatelja.

Prvu grupu pokazatelja čine izvorni dokumenti, koji se u ovom spisu prepoznaju „u starim srpskim ljetopisima“, u kojima je „zapisano“ da je Zeta - kao prethodnica Crne Gore, koja, opet prema „starim istorijskim izvorima“, vuče korijene iz Dioklitije (Duklje) - „uvijek imala svoje vladajuće knezove”.³² Tome se dodaju i dva dokumenta – „Gramota Valerija Dioklicijana narodu dalmatinskom i albanskom“ i „Privilegija Aleksandra Velikoga slovenskom narodu“ - čija je funkcija da se pokaže da pravo Crnogoraca da imaju svoju državu korespondira s istim takvim pravima ostalih balkanskih naroda, koje su u svojim spisima proklamovali veliki svjetski vojskovođe i državnici.³³

³² Kratki opis o Zeti i Crnoj Gori, str. 61.

³³ U prvom dokumentu, Valerije Dioklicijan (sa titulom “od Bogova izabrani česar rimski i svjetski imperator”), kaže: “Ne samo zaradi otečestva koliko zbog hrabrosti i vjernosti vaše dajem na vjeki slobodu narodu vašemu da ne bude nikim porobljen; i od svakog nasljednika carstva našeg u milosti i slobodi ćete živjeti” (*Isto*, str. 169). U drugom dokumentu, Aleksandar Veliki, koji sebe naziva gospodarem cijelog svijeta i ukrotiteljem sunca i mjeseca, “daje i daruje” slovenskom narodu “punu slobodu na vjekove”, kao i “svu šir-

Uzgređeno, publikovanje ovih dvaju dokumenata (kao priloga) u „Kratkom opisu o Zeti i Crnoj Gori“, anticipira manir što će tek dva vijeka kasnije ući u političku i diplomatsku upotrebu, kao potenciranje nekih i nečijih konkretnih prava i sloboda posredstvom pozivanja na najviše međunarodne akte koji regulišu tu materiju.

Druga grupa pokazatelja odnosi se na ocjenu tačnosti tvrdnje da je Crna Gora u odnosu na Tursku u istom položaju kao i ostale balkanske zemlje, tj. da Turska Crnu Goru može da pokori kad god hoće. Osparavajući bilo kakvu osnovanost takve priče, čemu je najbolji dokaz bilo to da je Crna Gora naspram Turske, i uprkos njenim drugačijim interesima i tendencijama, imala i državu i slobodu (kojih svakako ne bi bilo bez uvjerenosti Crnogoraca da im treba i jedno i drugo, i spremnosti da i jedno i drugo brane i odbrane), autor „Kratkog opisa o Zeti i Crnoj Gori“, kaže da bi Porta, „kada bi samo mogla“ rado pokorila Crnu Goru, što je i pokazala „prolivanjem tolike svoje krvi“ za tu stvar.³⁴ Osim toga, pita se autor ovog djela, ako je na primjer Skenderbeg, čija vojska „izuzimajući njega samoga uporediti se sa junaštvom i hrabrošću Crnogoraca ne može“, mogao da odolijeva sili turskoj, „zašto onda govoriti da Crna Gora ne bi mogla protiv Porte opstati, kad bi samo Porta to željela, kad Crna Gora ima preimućstva kako po svom položaju, tako i u broju ljudi, hrabrosti i oružju u odnosu na ondašnje Skenderbegove“?³⁵

Treća grupa pokazatelja odnosi se na potenciranje toga da je Crna Gora, koja je „slobodne ljude i ratnike uvijek cijenila i sada cijeni“, faktički „do danas slobodu svoju sačuvala“.³⁶ Ističući da

inu zemlje od sjevera čak do posljednjih krajeva na jugu tako da nijedan drugi narod i jezik tamo ne može živjeti ili vladati samo rod vaš“ (*Isto*, str. 171).

³⁴ *Isto*, str. 125.

³⁵ *Isto*.

³⁶ *Isto*.

o tome postoje mnogi dokazi, autor ovog spisa, u najboljem retorskom maniru, postavlja seriju pitanja, koja uzeta kao cjelina predstavljaju vjerovatno najljepšu apoteozu ikad izrečenu crnogorskom oružju i junaštvu, a pojedinačno glase: „Zbog čega Porta određuje i utvrđuje granice s obije strane i dijeli svoje oblasti od Crne Gore kad su oni podanici? Radi čega Porta s vremena na vrijeme šalje svoju vojsku i traži toliku prolivenu krv radi pokoravanja ove kada je ona već i tako pokorena i plaća podanstvo? Radi čega Porta s Crnogorcima mir zaključuje kad su oni podanici? Zbog čega Porta nije podvrgla Crnogorce svom pravu, sudijama i svome građanskom sudu, pošto i svi ostali podanici posvuda potpadaju pod nju, kad su oni podanici? Zbog čega Porta šalje stroge ukaze pograničnim pašama i komandantima da neprestano motre i iz oči ne ispuštaju stanje Crnogoraca, kad su oni podanici? Zbog čega paše i drugi turski komandiri u Crnoj Gori ne žive i sultanske ukaze k njima ne šalju, kad su oni podanici? Suprotno svemu tome, s kakvim pravom Crnogorci, kad su podanici Porte, svakodnevno odredima, čas u Bosni, čas u Hercegovini, čas u Albaniji na turske oblasti napadaju, Turke sijeku, biju, zarobljavaju, vežu, u okove bacaju i na otkupe stavljaju“³⁷ Nakon toga, kao neka vrsta krunskog argumenta da Crna Gora nikada u turskom podanstvu nije bila, slijedi autorova pomalo sarkastična konstatacija: „Zaista je čudno kako Porta u svojim ukazima nigdje ne spominje i ne priznaje Crnogorce za svoje podanike kao one koji ovo tvrde i o tome svemu se trude da druge ubijede“³⁸

Četvrtu grupu pokazatelja autor „Kratkog opisa o Zeti i Crnoj Gori“ vezuje za etička i psihološka svojstva Crnogoraca, koja smatra nespojivim sa idejom ropstva ili podanstva bilo kome. Naprosto, tvrdi on, crnogorski odgovor na dilemu „umrijeti ili

³⁷ *Isto*, str. 109.

³⁸ *Isto*, str. 121.

biti u ropstvu“ unaprijed je poznat i glasi - umrijeti. Međutim, kod nastojanja da konkretnim primjerima pokaže kako oni što su navikli da mru za slobodu ne pitaju za cijenu slave, on, za razliku od ostalih domicilnih istoričara i hroničara, ne poseže za epskim tiradama u čijem se središtu nalaze kulturni junaci „propalog carstva“ s Obilićem na čelu, ili drugi „podvižnici“ iz domaćih mitova u službi „oslobodilačkih vizija“ ratobornih mitopolita kojima „prst sudbine“ sve do pred kraj XVIII vijeka „ne da“ da budu u zemlji, sa svojim narodom, u vrijeme turskih najezdi ili, ako su se u to vrijeme u njoj zatekli, ostanu na njenom tlu dok „otomanski talas“ ne mine. Naprotiv, on kao uzor koji treba slijediti ističe najsjajnije antičke uzore, pa zato i navodi riječi „jednog od hrabrih zapovjednika rimskih“, koji svojim vojnicima kaže: „Prijatelji moji, treba umrijeti ili biti u ropstvu. Bez sumnje, vi se nećete razmišljati. Ali sada nije dovoljno umrijeti, treba umrijeti kako dolikuje hrabrim ljudima... Slava može produžiti granice našega života, a priroda to ne može“. ³⁹

Kad bi tvorci i sljedbenici crnogorske istriografije uporedili svoje nalaze o „prelomnim“ zbivanjima s kraja XVIII i početka XIX vijeka sa ovim što impliciraju navedeni djelovi teksta „Kratkog opisa o Zeti i Crnoj Gori“, našli bi se pred izborom koji im nudi samo dvije mogućnosti: da bitno koriguju ili možda sasvim napuste svoje „učenje“, ili da uvjerljivo pokažu da ovo drugo „nema veze“. Prvo bi značilo priznanje kraha kako istoriografske „škole“ kojoj pripadaju, tako i dijela njihove nauke o pomenutim pitanjima - na što oni nijesu spremni. Drugo bi, opet, bilo veoma teško i podrazumijevalo bi mnogo više od pukog bagatelisanja „pisanije“ nekog „anonima“, ili pokušaja da se problem riješi tako što će se „Kratki opis o Zeti i Crnoj Gori“ proglasiti za emanat dijaboličnog eksternog ataka na pravo Crne Gore da sama rješava svoje zadatke i probleme, saobrazno

³⁹ *Isto*, str. 129.

vizionarstvu i tvoraštvu čelnika Cetinjske mitropolije. „Ući u spor“ sa „Kratkim opisom o Zeti i Crnoj Gori“ značilo bi, pored ostalog, i prihvatiti se obaveze da se dokaže da je tačno sve ono što implicira navedeno „učenje“ o Stegi kao dokumnetu čijim donošenjem, formalno i faktički, završava predistorija, a počinje prava istorija crnogorskog društva i države. A to bi se moglo postići samo onda kada bi se, na primjer, dokazalo:

- prvo, da prije Stege, kao prvog crnogorskog „pisanog zakona“, u Crnoj Gori (koja baštini državnu tradiciju Duklje i Zete) nije bilo pravno uspostavljenog i nekim sankcijama zaštićenog jedinstva teritorije i naroda, a to faktički znači ni države;

- drugo, da prije Stege u Crnoj Gori nije bilo vrhovnog vojnog zapovjedništva, odnosno potčinjenosti plemena „vojnoj disciplini diktiranoj s jednog mjesta“ (što je bilo preduslov za stvaranje države, budući da ova u principu istorijski nastaje kao „vojna zajednica“), a to faktički znači da nije bilo ni vojske, ni ratovanja;

- treće, da to što prije *Stega* postoji (i funkcioniše) na prostoru Crne Gore može biti „krvna“, ali ne i „pravna zajednica“;

- četvrto, da, prema tome, tvrdnja u „Kratkom opisu o Zeti i Crnoj Gori“, da je „Crna Gora u suštini takva provincija koja od davnih vremena do danas sa susjednim državama čuva svoje granice, zapravo, s istočne i sa ševerne strane Turcima, a sa zapadne s Mlečanima“,⁴⁰ nije ništa drugo do puka ludorija nekog fantazmagorijama sklonog i nedovoljno obaviještenog uma.

Problem je, međutim, u tome što dosadašnja saznanja o crnogorskoj prošlosti ne daju osnova za izvođenje takvih zaključaka. Uostalom, crnogorska historiografija i sama o tome govori, na više mjesta. Konkretno, to znači:

Prvo, da je države u Crnoj Gori bilo i prije Stege, o čemu svjedoče ne samo već pomenuti podaci o Duklji, koja je 1077. kao nezavisna država uzdignuta na stepen kraljevstva, odnosno

⁴⁰ Kratki opis o Zeti i Crnoj Gori, str. 73.

istoriografski napisi da je Stefanica Crnojević „stvorio samostalnu državu sa sopstvenom zastavom“,⁴¹ već i činjenica da bitkama na Martinićima i Krusima nije oslobođana čitava zemlja, već odbranom njenog slobodnog dijela stvoren uslov da mu se priključe i drugi, do tada otomanskom vlašću zahvaćeni (i podvlašćeni) djelovi crnogorskog etničkog i državnog prostora. Pored toga, upravo je crnogorsko istorijsko iskustvo potvrdilo da osim pisanog odnosno državnog, mogu da postoje i neka druga prava, ponekad znatno jača i efikasnija od njih, tako da nepostojanje pisanih zakona u nekoj zemlji ne znači nužno i nepostojanje u njoj pravnog poretka i jedinstva njene teritorije i naroda, ma koliki oni bili.

Drugo, da su Crnogorci itekako ratovali i prije Martinića i Krusa i da su u svaki rat ulazili pod vrhovnom komandom onih svojih prvaka kojima je to pravo „formacijski“ pripadalo ili su ga sticali svojim ratničkim umijećem i junaštvom. Tako, na primjer, da Crnogorci nijesu, pod vrhovnom komandom guvernera Stanislava Radonjića porazili vojsku bosanskog vezira na Čevu i u Bjelicama 1756. godine, đe bi se vratio mitropolit Vasilije, koji je uoči te bitke pod veoma čudnim okolnostima napustio zemlju? Ili, đe bi se vratio mitropolit Petar I, nakon svog četvorogodišnjeg izbjivanja iz zemlje, da ova nakon prvog Mahmut-pašinog pohoda nije bila slobodna, uprkos tome što Katunjani pod komandom guvernera Jovana Radonjića, nijesu uspjeli da spriječe njegov prodor do Cetinja? Osim toga, dobro je poznato da se crnogorski alaj-barjak, „koji je predstavljao zajedničku vojnu zastavu cjelokupne crnogorske vojske, kao i državnu i nacionalnu zastavu“, a to znači i simbol vrhovne komande nad crnogorskom vojskom, nalazio kod guvernera Radonjića od momenta kad su oni preuzeli tu funkciju pa sve

⁴¹ „Crna Gora i Crnogorci“, Separat iz druge i treće knjige drugog izdanja Enciklopedije Jugoslavije, Podgorica 1999, str. 158.

dok institucija guvernadurstva nije ukinuta,⁴² a ukinuta je 35 godina nakon donošenja Stege, kao što je poznato i to da u Crnoj Gori nije bilo vojne reforme sve do 1854. godine, kada je knez Danilo ustanovio evidenciju vojnih obveznika, imenovao oficire i vojvode i „čitavu armiju podijelio na dva armijska odreda, za djeinstvo pod komandom predsjednika i potpredsjednika Senata“.⁴³

Treće, da je Crna Gora bila pravna zajednica i u vrijeme kada osnovu njenog uređenja predstavlja plemenska organizacija, budući da su plemena bila prostori unutar kojih i između kojih je postojao visok stepen zaštićenosti i regulisanosti svih društvenih institucija i relacija, uključujući i porodični život ljudi, njihovu imovinu, te lična prava i slobode. Uostalom, samo zato što od svog nastanka egzistira kao složen splet različitih entiteta i subjektiviteta u psihološko-etičkom, religijsko-etničkom, ideološko-političkom i svakom drugom pogledu, Crna Gora je uspijevala da, kao relativno mali prostor i sistem, odoli velikim udarima raznih ujedinitelja i usrećitelja, inspirisanih idejom jedinstva „krvi i tla“. U tom smislu, kritika što je autor „Kratkog opisa o Zeti i Crnoj Gori“ izriče na račun stanja u njoj, u vrijeme kada mitropolit pokušavaju da joj se nametnu kao nosioci nadsistemske i vansistemske političke vlasti, nije izraz nevjerice u njenu mogućnost da bude prava i pravna država, već nezadovoljstva što je „duhovnici“ svojim opstruktivnim djeinstvima u odnosu na legitimne nosioce sekularne vlasti u tome ometaju.

Kod takvog „stanja stvari“, najbolje što crnogorska historiografija može da uradi u odnosu na „Kratki opis o Zeti i Crnoj Gori“, jeste upravo oni što i čini - da ćuti.

⁴² Dr Branko Babić: „Crnogorsko barjaktarstvo“, „Vijesti“, Podgorica 11. avgust 2010, str. 37.

⁴³ Jan Vaclik: „Suverenitet Crne Gore i savremeno međunarodno pravo u Evropi“, Podgorica 1996, str. 183.

III

„Učenje“ crnogorske historiografije da je „prelom“ u društvenom i državnom razvoju Crne Gore izvršen na razmeđu XVIII i XIX vijeka dao optimalne razelutake, što je bila logična posljedica, s jedne strane, sposobnosti duhovnih otaca da tom procesu daju odgovarajući smjer i karakter i, s druge, činjenice da su samo oni, kao nosioci dviju vlasti (duhovne i svjetovne), raspolagali sredstvima i metodama kojima se to moglo ostvariti, eksplicira se kroz dva osnovna stanovišta.

Jedno stanovište, u čijoj osnovi je namjera da se takva „stvarnost“ crnogorskog istorijskog procesa „zgušnjuto“ izrazi kroz ocjenu o najistaknutijoj ličnosti duhovničko- državotvoračkog ekskursa, mitropolitu Petru I, sastoji se od iskaza:

- da je „razvitak društva u Crnoj Gori i Brdima krajem XVIII i u početku XIX vijeka izrazio (u smislu doveo u prvi plan - R. R.) i ličnost Petra I Petrovića, koji je sa više političkog dara i inicijative od ostalih glavara zemlje usmjeravao pažnju naroda na osnovna životna pitanja, na njegovu borbu za opstanak“, što je faktički podrazumijevalo ostvarenje četiri zadatka: prvo, uspostavljanje mira „u plemenima i između njih“, s ciljem „da se u zemlji obezbijedi jedinstvo, da se dobije spoljna pomoć i podrška, da se očuva nezavisnost naroda“; drugo, zaštitu „graničnog stanovništva“; treće, usmjerenje zemlje „ka građenju društvene i državne individualnosti“; četvrto, podizanje na viši nivo svega „od čega su zavisila buduća kretanja“, osobito „svijest naroda, prosvjetu i kulturu, kao i privredu“;⁴⁴

- da su „osnovna svojstva Petra I kao političara i državnika - pravovremeno upoznavanje glavnih momenata date situacije u kojoj je sve njih trebalo ocjenjivati po međusobnoj vezi, realizam u utvrđivanju mogućnosti za nove korake, strpljivost,

⁴⁴ Đoko D. Pejović: *Op. cit.*, str. 446-447.

istrajnost i taktičnost u radu na ostvarivanju zamišljenih ciljeva - dolazila... postupno, do punijeg izražaja“;⁴⁵

- da je zahvaljujući tome ovaj „osnivač države bio... u stanju da iskorišćava slabljenje turskog feudalnog sistema, bori se protiv njega i uspješno radi na udruživanju snaga malo povezanih plemena, na osnivanju čvršće zajednice naroda istih interesa, i time uveliko podiže ugled zemlje i omogućava joj da sve snažnije vrši uticaj na hercegovačka i brdska plemena, sa kojima je za duže vremena vršen proces ujedinjavanja činio oslobodilačku aktivnost svih njih perspektivnijom“.⁴⁶

Drugo stanovište se odnosi na objašnjenje načina na koji je sve to (u)rađeno i, uglavnom, se sastoji u iskazu da se mitropolit u svom velikom poduhvatu uvijek služio „onim sredstvima koja su u datim uslovima smatrana djelotvornim“;⁴⁷ što drugim riječima znači „na jedino mogući i po svemu odgovarajući način - po mjeri činilaca koji su ga uslovljavali, snazi i karakteru tendencija koje su se mogle izraziti“.⁴⁸

Pri tome, u ranijim objašnjenjima ove vrste dominira ocjena da „rad Petra I na osnivanju države nije 'pokušaj', već najpunija aktivnost na njenom zasnivanju, karakteristična po stepenu razvijenosti društvenih i ekonomskih činilaca u njoj od kraja XVIII do tridesetih godina XIX vijeka“, te da su „sredstva njegovog djelovanja samo... od njih i opšteg položaja zemlje mogla zavisiti“;⁴⁹ što je konkretno značilo:

- da je rad „na osnivanju organa vlasti“ podrazumijevao angažovanje „svih izraženih faktora društva, osposobljenih da uklanjaju stare i utemeljuju nove odnose“, među kojima

⁴⁵ *Isto*, str. 447-448.

⁴⁶ *Isto*, str. 446.

⁴⁷ *Isto*, str. 444.

⁴⁸ *Isto*, str. 445.

⁴⁹ *Isto*, str. 446.

dobrim dijelom i sloja „imućnijih glavara, zainteresovanih ‘u ime svih‘ za stvaranje institucija države“;⁵⁰

- da je „u odnosima sa drugim zemljama“ bio potpuno samostalan, te da je „težnju za samostalnošću i nezavisnošću u odlučivanju“ izražavao „i u prilikama kada je zemlji prijetilo da bude lišena pokroviteljstva Rusije, bez čije pomoći, ma kakava i kolika ona bila i ma kad dobijena, nije mogla opstati“;⁵¹

- da se, i pored toga što se „morao služiti i ulogom crkvenog poglavara“, znao služiti i kaznama, koje je vješto pravdao božjom voljom,⁵² „nikad ne zaboravljajući istinu, koje je još u avgustu 1796. bio svjestan, da se nešto društveno i istorijski novo ne može, i pored svih drugih puteva i sredstava djelovanja, stvoriti bez nasilja“;⁵³

- da je „jedno od sredstava kojim se mitropolit često i rado služio bila i kletva“, koja „nije predstavljala vid nemoći mitropolita i državnika, koji bi se njome kao ‘svetitelj’ služio (u nedostatku drugih puteva uticanja na narod), već je nju, u tradiciji Crne Gore odavno poznatu kao način upozorenja neposlušnih

⁵⁰ *Isto*, str. 445-446.

⁵¹ *Isto*, str. 445.

⁵² Kazne su bile, kažu neki istoričari, sredstvo koje je mitropolit savim lijepo umio da obrazloži voljom božjom, kao u slučaju kad je njegova „straža“ tajno ubila dva najsamovoljnija plemenska glavara, jednog Komanina i jednog Čevljanina, a da to nije izazvalo u tim plemenima nikakve teže posljedice, jer je Vladika vješto proširio vijest „da ih je bog kaznio što su grдно prestupili božju volju i nijesu slušali vladičine savjete i molbe, zbog čega je stigla kletva sa božjeg oltara“ (Jagoš Jovanović: „Stvaranje crnogorske države i razvoj crnogorske nacionalnosti“, Cetinje, 1947, str.167).

⁵³ „Tada je on pisao kotorskom providuru Sorancu da je njegov narod neposlušan i da se ‚bez sablje i konopca ne može nagnati na dobri put‘. Kao predvodnik u zasnivanju organa javne vlasti, ‚on nije prezao ni pred najdrakonskijom kaznom, ‚de joj je bilo mjesta i de je bila zaslužena‘, kad god je njome mogao biti postignut željeni efekat“. (Đoko D. Pejović: *Op. cit.*, str. 445).

od strane vladika, koristio u prilikama kad je bilo razloga da bude prihvaćena“,⁵⁴ što nije bilo tako rijetko s obzirom na činjenicu da je kletva jedna „od karakteristika svijesti ljudi“ i kao takva je „mogla poslužiti kao sredstvo umirenja, upozorenja, svojevrsnog moralnog kategorisanja nedopustivosti nečega što bi moglo izazvati teže posljedice u odnosima između ljudi i štetu njihovim zajedničkim interesima“;⁵⁵

- da su sredstva i metode kojima se mitropolit služio, inače prožeta njegovom težnjom „za samostalnošću i nezavisnošću u odlučivanju“, samo dva puta bila „na ivici“ kada se o njima moglo i kritički govoriti - jednom, u slučaju kada je „pristao da žrtvuje svog sekretara Dolćija“, a drugi put, kada je, uprkos tome što je „u odsudnim zbivanjima istorije svoje države dosta uspješno procjenjivao prilike i događaje“, ispoljio nešto „smjeliu zamisao“ o stvaranja „slaveno-srpskog carstva“.⁵⁶

U nekim kasnijim bavljenjima mitropolitovim sredstvima i metodama „vladanja“, međutim - u okviru nastojanja da objasni otkud to da se u Stegi kao zakonskom aktu koji simbolizuje pomenutu „prekretnicu“ u razvoju crnogorskog društva i države sankcije temelje na „moralnim i religijskim“, a ne na nekim drugim sadržajima, bližim pravu - glavni akcenat biće stavljen na prokletstva i anateme. Konkretno, riječ je o tvrdnjama da su sankcije „sa moralnom i religijskom sadržinom“ u Crnoj Gori čak i na isteku XVIII vijeka, tj. nakon punih osam stotina godina njene „državne tradicije“ u raznim formama (pod uslovom da je istinita priča o njenom „milenijumskom trajanju“), imale snažniji uticaj „na ošecanja i smjerove djelovanja“ ljudi „od bilo koje druge vrste sankcija“. Ovo, kaže se, stoga:

- što je „ondašnji crnogorski narod, sa staništem u brdovitom, kamenitom, besputnom, teško pristupačnom prostoru, stiješnjen

⁵⁴ *Isto*, str. 444.

⁵⁵ *Isto*.

⁵⁶ *Isto*, str. 447.

sa svih strana imperijalnim silama, nepismen, vjerski indoktriniran a religijski neobrazovan, shvatio i prihvatio da onaj koji je javno proklet i anatemisan pada u 'ljudski ponor' 'vo vjeki vjekova' i da u 'ponor vo vjeki vjekova povlači i svoje potomstvo'";

- što su „prokletstvo i anateme u ondašnjem vremenu u crnogorskom narodu budile religiozne i mistične predstave i ulivali strah za svoju i sreću svog potomstva, daleko veći od bilo koje druge poznate vrste sankcija u sistemu kazni, uključujući i smrtnu kaznu“;

- što je „moralna osetljivost“ sredine kakva je bila tadašnja crnogorska, takvim sankcijama davala „snagu metafizičke prinude, biblijsku snagu glasa unutrašnje savjesti, moralne samoprinude, egzistencijalnog interesa očuvanja od prokletstva i anateme, lične časti i dostojanstva“.57

Teorijski diskurs, koji jednom svojom komponentom, u krajnjoj lini, vodi zaključku da se „istorijski prelom“ u društvenom i državnom razvitku Crne Gore na prelasku iz XVIII u XIX vijek desio samo zahvaljujući sposobnosti duhovnih otaca da svoju primitivnu „pastvu“ uvedu u svijet evropske moderne putem eminentno paganskih rituala, može da nastane i da opstoji jedino na „trojstvu“ kojega čini:

- nepoznavanje (ili svjesno apstrahovanje) faktičkog stanja u crnogorskom društvu i državi tog doba, uključujući dakako i njegovu duhovnu komponentu;

- sklonost nekoj vrsti eklekticizma i u stvarima koje su teško spojive čak i u formalno-logičkoj ravni;

- krajnje nekritički odnos kako prema mitropolitskom (državo)tvoraštvu, tako i prema izboru emocionalne inteligencije, iskazane kroz prokletstva i anateme, kao glavna sredstva ostvarivanja njihovih vizija.

⁵⁷ Akademik Mijat Šuković: *Op. cit.*, str. 47.

Prisustvo prvog i drugog indicira već i sama teza o takvom i tolikom respektu Crnogoraca prema prokletstvima i anatemama da ih oni, eto, i na isteku XVIII vijeka ne samo subjektivno već i objektivno pretpostavljaju drugim sankcijama, usljed čega ih kao „mjeru zaštite“ od grešaka i nediscipline i formalno ugrađuju u zakon (Stegu), koji se inače označava za najviše dostignuće u dotadašnjoj crnogorskoj pravnoj i političkoj povijesti.⁵⁸ Na postojanje trećeg, pak, upućuje to da, koliko se zna, osim „Kratkog opisa o Zeti i Crnoj Gori“, postoje još samo tri kritička reagovanja u odnosu na mitropolitsko (državo)tvoaraštvo i „duhovna sredstva“ kojima se ono ostvaruje, i to sva tri potekla iz pera izvanjaca:

- ono, ruskog istraživača Pavela Apolonoviča Rovinskog, iskazano u opasci da mitropolit Petar I, kao duhovni vođa, navodno sam sebe smatra „nespremim i prema nekim okolnostima nesposobnim i nekompetentnim“ da se bavi svjetovnim pitanjima;⁵⁹

- ono, francuskog istraživača Viale de Somijera, u kome se kaže da su kletva i anatema u Crnoj Gori prilično efikasno djelovale, s obzirom na to da je narod u njoj konstantno bio „pod uticajem popova i kaluđera zainteresovanih da ga drže u tom stanju moralne gluposti koja odgovara njihovim shvatanjima“;⁶⁰

- ono, sekretara mitropolita Petra I, Orlovića, u kome se, ne bez sarkazma, opisuje način na koji taj mitropolit, na glavarškim

⁵⁸ Takvu ocjenu o Stegi sugerira, na primjer, konstatacija da ona sublimira „stvaralački i strateški spoj: spoznatog prava crnogorskog naroda na uspostavljanje svoje države; svijesti o zrelosti uslova za njeno uspostavljanje i time ostvarenje svenarodnih težnji, interesa i volje crnogorskog naroda; realnih uslova; razuma, srčanosti, emocija i vizije“ (*Isto*, str. 48).

⁵⁹ Pavel Apolonovič Rovinski: „Zapisi o Crnoj Gori“, Podgorica 2001, str. 255.

⁶⁰ Viala de Somijer: „Istorijsko i političko putovanje u Crnu Goru“, Cetinje 1994, str. 143.

i narodnim skupovima, pokušava da izlivima emocija ostvari ono što se u crnogorskom okruženju postiže razvijanjem parlamentarizma sa imanentnim mu sistemom podijeljene vlasti i učešćem građana u utvrđivanju mjera javne politike.⁶¹

Uvođenjem „Kratkog opisa o Zeti i Crnoj Gori“ u red istoriografski relevantnih izvora za ocjenu zbivanja u crnogorskom društvu i državi u perioda o kome je riječ, međutim, slika o „prelomu“ na razmeđu dva vijeka, njegovim akterima i sredstvima kojima su se ovi služili, dobila bi bitno drugačiji izgled. Ovo stoga što se drugost tog spisa u odnosu na oficijelnu historiografiju ogleda u faktu da njegova glavna pažnja nije usmjerena na istraživanje da li je kod Crnogorca razvijena svijest o pravu na državu, već na objašnjenje kakva im je vlast potrebna da bi državu koju već tako dugo imaju učinili boljom i prosperitetnijom. Ili, kako sam autor tog spisa kaže, bilo je suštinski važno da se (sa)zna:

- u prvom redu, „na koji su način naši preci počeli vladati, po kojim su stepenima i preko kakvih sredstava su oni došli do te

⁶¹ Prema zapisu Dušana Vuksana to je ovako izgledalo: „Kad god Vladika opazi da je nezadovoljstvo suviše poraslo on odmah sazove sve narodne starešine, sjedne na kakav brežuljak, brizne pred svima u plač i onda im drži ovakvo slovo: 'Crnogorci! Vi hoćete da iznevjerite svoga Vladiku, onoga ko se među vama rodio, koji je uvijek s vama živio, koji je i dan i noć sebe žrtvovao za vaše dobro i za vaše interese. Vi vidite da se ja nijesam obogatio, jer sam ja svoj hljeb sa sirotinjom dijelio. Sad sam star i nemoćan, živjeću možda još koju godinu ili mjesec, a možda samo nekoliko dana, pa ću onda izaći pred najvišeg sudiju, pred Svemogućega, koji ima da presudi naša djela. Ja sam vas uvijek volio i tu ljubav ponijeću sa sobom u grob, za koji malo zemlje treba. To parčence zemlje sve je što vam uzimam, a sve ostalo ostavljam vama s mojim blagoslovom'. Ove riječi praćene su potokom suza. To Crnogorce najprije začudi, pa onda raznježi i ožalosti, te padaju ničice pred Vladiku i izjavljuju da može s njima činiti što hoće“ (Dušan D. Vuksan: „Petar I Petrović Njegoš i njegovo doba“, Cetinje 1951, str. 312).

veliĉine kojoj se mi danas divimo“, a osim toga i „što je utvrdilo njihovu slavu i pravu sreću“,⁶²

- zatim, „kakvi su bili uzroci njihovog pada i razaranja“, te „kakava je narav našega naroda, njihova sklonost, osobine talenta, vrline i oni poroci koji su ih obuzimali, svojim dobrim ili lošim postupcima učinili uzdizanje ili smanjenje i pad oblasti u kojima su oni bili prvaci i gospodari“,⁶³

- najzad, sve što se „tiĉe sposobnosti kako upravljati, kako vojevati, a takođe i to što se odnosi na pravila opštества građanskoga i na sve ono kako treba postupati u životu sa svima nezavisno od uzrasta i stanja ljudi“?⁶⁴

Spoznaje o kojima je rijeĉ, uvjeren je autor „Kratkog opisa o Zeti i Crnoj Gori“, važne su ne toliko zbog neke više upućenosti u „tajne prošlosti“ po sebi, mada ni to nije nebitno, koliko zbog potrebe da se iz vlastitih istorijskih iskustava, i pomoću njih, dođe do valjanih odgovora na pitanje od izuzetnog znaĉaja za opstanak zemlje, a to je: otkud toliko anarhije, odnosno bezvlašća u Crnoj Gori i zašto ta stara država, sa tako bogatom državnom tradicijom, ne uspijeva da se konsoliduje i, na sopstvenu i opštu polzu, stupi u red uređenih zemalja Evrope?

Krucijalna teza od koje „Kratki opis o Zeti i Crnoj Gori“ polazi u traženju odgovora na to pitanje jeste da „nedostatak ili nemoć Crnogoraca nije u tome da se oni nijesu mogli upravljati prema Turcima“, već da se „glavna nesreća i slabost“ Crne Gore sastoji „u sljedećem: prvo, slabe ruke njome upravljaju; drugo, što na nesreću, pri zavođenju kakvog poretka radi kakvog poboljšanja, ni od jedne države hrišćanske pomoći za to do sada nije bilo“. ⁶⁵

⁶² Kratki opis o Zeti i Crnoj Gori, str. 57.

⁶³ *Isto.*

⁶⁴ *Isto.*

⁶⁵ *Isto*, str. 131.

U prilog prvog, koje je i glavni predmet svekolikog interesovanja ovog spisa, konkretno se kaže:

- da „kada je ovaj narod ostao bez urođenih svojih vladara - knezova, i dalje je za sebe imao slobodu, dobijenu isključivo svojom hrabrošću“, ali se ova sloboda „pretvorila zatim u samovolju, a slabost njihovog upravljanja dovela je do jednog oblika anarhije, to jest bezvlašća, što je gore čak i od ropstva“, a sve to „zato što nema nikoga koji bi imao ili dovoljno snage da bi ih zadržao, ili dovoljno vlasti, da ih kazni“;⁶⁶

- da „ipak sav ovaj nedopustivi nered“, u kome se „krađa, bezobrazluk i nepravda svuda vide“, nije Crnogorce „doveo ni do sada do toga da osjete gnušanje od tolikoga zla, uvođenjem korisne uprave“;⁶⁷

- da „sve ovo jedino dolazi zbog velike tame i neznanja i nerazumnog narodnog povjerenja k svještenstvu“, koje ga „udaljava od sloge, od korisne nauke, od prosvjećivanja i poštenja“ i do te mjere svojim obmana zasljepljuje da mu se „on po svojoj volji obraća“;⁶⁸

- da se mitropoliti „u cijelom narodu poštuju kao proroci, a prostota i veliko neznanje ovoga naroda u procjenjivanju zakona, do takvog se još sujevjerja protežu da se od prokletstva i anateme duhovne (koju oni nikada nad narodom upotrebljavati ne zaboravljaju i time kao na uzdi drže ovim izvanrednim izumom svojim svještenim) kao groma boje i spremni su sve dati da ne bi samo pod takvom kletvom ostali“, a „da li je ona pravedna ili ne o tome i ne razmišljaju“;⁶⁹

- da „poglavari sadašnji i činovnici budući zaraženi lakomošću, do takve slabosti su dovedeni da, kada se zbog stvari i potreba narodnih sakupljaju, koliko god one bile velike ili male, ni jedan

⁶⁶ *Isto.*

⁶⁷ *Isto.*

⁶⁸ *Isto*, str. 133.

⁶⁹ *Isto*, str. 135.

zbor, ni organizacija, ni odluka, ni čvrst zaključak se ne može donijeti ukoliko se on samo pokaže kao suprotan svjешtenstvu“;⁷⁰

- da se usljed toga nesreće i neredi (mržnja, ubistva, zavist, sporovi) svakodnevno umnožavaju, a narod se krajnjoj slabosti, razaranju i bijedi podvrgava, ali da svjешtenici ne prestaju da siju neslogu i mržnju među ljudima kako ovi „ne bi nigda oči otvarali“, što je uslov da se njima lakše vlada;⁷¹

- da je „slijepa revnost prema vjeri“, što ju je nametnulo svjешtenstvo, „lakomo i prema srebroljublju nezasito, pod vidom bogoljubstva i posredstvom licemjerne pobožnosti“, dovelo do stanja u zemlji u kome ljudi žive bez prava na samostalno rasuđivanje i mogućnosti da razlikuju dobro od zla, što je „sažaljenja dostojno“;⁷²

- da je sve to dovelo je do toga „da se ni korisni savjeti ne prihvataju“, da se niko „ne brine o opštoj koristi“, da se „svako stara o onome što se njemu čini korisnim i trudi se da obogati svoj dom na štetu cijelog opštества“;⁷³ tako da „ne samo da se ne pomišlja o osnivanju korisnih i potrebnih nauka i o nauci mladih ljudi i o njihovom podučavanju, da bi se oni privikli na uzdržanost, trpeljivost i revnost, nego bi još bilo veoma prezrivo, prema našem sadašnjem ponašanju čak i govoriti o tome“;⁷⁴

- da se, u krajnjoj liniji, Crna Gora suočava s nečim što be se moglo nazvati „osveta proizvedena pod Božjim imenom“, jer su je zavist i pohota, te neprijateljstva i osvete iz koristoljublja, kao posljedica činjenice „da je cijelo opštество pomračeno sujevjerjem svjешtenim“, doveli u situaciju u kojoj, „prema rečenomu slovu spasitelja - slijepac slijepca vodi i oba u jamu upadaju“.⁷⁵

⁷⁰ *Isto*, str. 133.

⁷¹ *Isto*.

⁷² *Isto*, str. 135.

⁷³ *Isto*.

⁷⁴ *Isto*.

⁷⁵ *Isto*.

Izaći iz svega toga, uvjeren je autor Kratkog opisa o Zeti i Crnoj Gori, nije moguće bez promjene načina upravljanja u zemlji, u smislu da se uspostavi sistem vlasti u kome bi se ljudi:

- probudili iz zablude, postali svjesni svojih grešaka, „slijedili primjer drugih naroda evropskih“, spriječili sveštenike da se miješaju u „svjetovna djela koja ni na koji način ne pripadaju ni njihovom činu niti zvanju“ i ostavili im „da rade svoje crkvene dužnosti“.⁷⁶

- ujedinili i uspostavili međusobnu slogu, jer se sa razjedinjenom i „slabom po svojoj snazi masom“ dešava isto što i sa djelovima čovječjeg tijela, a to je da „poslije razdvajanja jedan od drugoga ne primaju više hranu i svi zajedno nestaju“.⁷⁷

- angažovali na tome da umjesto „ogromnih zdanja i u njima smještenih gotovana“ podižu vojne škole i razvijaju nauke i „potrebnu umjetnost“.⁷⁸

- postarali da donesu neophodne zakone i da „narod sazna svoje dužnosti i prava koja mu pripadaju zakonom“, radi čega zakoni treba da budu „prosti, jasni i razumljivi s malo članova i po suštini stvari odgovarajući, jer koliko brzo narod bude znao što mu je dužnost i što su mu prava toliko će biti siguran u svoju bezbjednost“.⁷⁹

- postarali da se „sveopšta zlosrećnost“ zamijeni „spokojnim stanjem“, do čega može doći onda kada se „s divljenjem poštuje vlast“, na osnovu shvatanja koristi od dobrovoljnog saglašavanja da se bude zavisao od nje, kako bi se postiglo da se „u opštoj sreći vidi svoja sopstvena“.⁸⁰

⁷⁶ Isto, str. 137.

⁷⁷ Isto.

⁷⁸ Isto.

⁷⁹ Isto, str. 139.

⁸⁰ Isto, str. 141.

Riječju, zaključuje on, opredijelivši se za takav svoj život, „mi bi umjesto pada procvjetali“,⁸¹ „upoznali bi sreću naših dana“⁸² i uvjerali se da bi se izgradnjom škola „vjeri hrišćanskoj neporedivo više koristi donijelo nego li nove manastire i veličanstvene crkve s Bogom graditi“.⁸³ Tim prije, što se i bolesti crnogorskog društva i ljekovi za nju „nalaze u prirodi stvari i tamo ih treba i tražiti“.⁸⁴ Uostalom, veli autor *Kratkog opisa o Zeti i Crnoj Gori*, „postoji mnoštvo primjera da su narodi poslije najstrašnijih padova ustajali i iz najbezizlaznijih situacija... izlazili jači nego su prije bili“, a „nada koja podkrepljuje velikodušne podvige... može se tako daleko proširiti koliko mi to sami želimo“.⁸⁵ Uslov svih uslova da se u tome uspije, međutim, jeste sekularna država, u kojoj su svjetovna i duhovna vlast međusobno strogo odvojene.

Uporedi li se „učenje“ crnogorske istriografije i njenih sljedbenika o ulozi i doprinosima mitropolita društvenom i državnom razvoju Crne Gore, osobito u kontekstu „duhovnih sredstva“ koje u tom pogledu koriste, s ocjenama koje na istu temu nudi „*Kratki opis o Zeti i Crnoj Gori*“, nije teško primijetiti da se međusobno sasvim isključuju. Takođe nije teško primijetiti da crnogorska istoriografija ni ovđe nema drugog izbora do da prihvati kritiku, što bi, kao i u prethodnim slučajevima, značilo priznati pogrešnost sopstvenog „učenja“, ili da je odbaci, što bi, opet kao i u prethodnim slučajevima, značilo nešto mnogo više od pukog bagatelisanja „pisanije“ tamo nekog „anonima“, ili pokušaja da se problem riješi tako što će se njegov spis proglašiti za falsifikat, ubačen spolja u Crnu Goru s ciljem da dovede

⁸¹ *Isto*, str. 137.

⁸² *Isto*, str. 141.

⁸³ *Isto*, str. 137.

⁸⁴ *Isto*, str. 139.

⁸⁵ *Isto*.

u pitanje vizionarstvo i tvoraštvo njenih mitropolita. Jer, ako bi se upustila i u najmanju raspravu o ocjenama izloženim u „Kratkom opisu o Zeti i Crnoj Gori“, morala bi, konačno, dati uvjerljive odgovore i na pitanja kakva su, na primjer, ova:

- zašto je Šćepan Mali, na eminentno sekularističkoj platformi (crkva odvojena od države, a mitropoliti „zamoljeni“ da se bave crkvenim a ne državnim poslovima) za samo sedam godina učinio više na sređivanju stanja u zemlji nego svi mitropoliti prije i poslije njega, iako nijesu manje od njega bili skloni „čvrstoj ruci“, te u kakvoj se vezi s tim nalazi podatak da se u Šćepanovo vrijeme crnogorska skupština sastala čak dvadeset pet puta, dok u vrijeme potonjeg crnogorskog mitropolita „na vlasti“ (Petra II) za tri puta duži period nije sazvana nijednom;

- o kojim i kakvim se vizijama državne politike može govoriti kod duhovnika koji se odmah po povratku u zemlju crnogorske delegacije (čiji je član i on bio), koja je 1779. godine austrijskom dvoru predala čuvenu Bečku konvenciju - dokument za kojega je crnogorska historiografija saglasna je produkt „visokog nivoa diplomatskog manira i političkog obrazovanja“ njegovih autora,⁸⁶ kojima i on pripada,⁸⁷ i iz kojeg je snažno izvirala sazrela svijest Crnogoraca o potrebi da svoju zemlju uredi saobrazno osnovnim principima i zahtjevima evropske civilizacije, osobito onim koji su se odnosili na odvojenost crkve od države, uspostavljanje čvrstog pravnog poretka i podjelu vlasti, te regulisanja odnosa sa stranim partnerima na temelju ugovora kojim „rezervišu sebi slobodu ispovijedanja svoje vjere, tako isto i potpunu slobodu, da po svojoj volji određuju regule za svoje

⁸⁶ Dragoje Živković: *Op. cit.*, str. 251.

⁸⁷ Branko Pavićević, tako, smatra da se, uprkos činjenici da je teško ustanoviti ko je autor pomenutog dokumenta, ipak „mora“ reći „da je u njenoj izradi najviše sudjelovala najumnija glava u delegaciji - arhimandrit Petar Petrović Njegoš“ (Branko Pavićević: „Petar Petrović Njegoš“, Podgorica 1997, str. 54).

građanske, sudske i privredne poslove“, jer su riješeni da saču-
vaju slobodu i nezavisnost koje su njihove pretke „koštale toliko
krvi“⁸⁸ - odriče te misije kao nepromišljenog čina, na koji ga je
„prevaram naveo“ šef te delegacije guvernadur Jovan Radonjić,
i što nudi kao alternativu, kad u ime „ljubavi Crnogoraca prema
svemoćnoj majci Rusiji“, koja je „tolika da je nikakve spletke ne
mogu pomutiti“,⁸⁹ buni narod protiv takve orijentacije;

- koju i kakvu slobodu, sopstvenu i Crne Gore i Crnogoraca,
promoviše „gospodar“ koji, tokom tzv. afere Dolči, radi pukog
ličnog preživljavanja „na vlasti“, ne samo što žrtvuje „jakobins-
ki duh progresivne Evrope“ - koji je, po ocjeni nekih historičara,
krajem XVIII vijeka bio počeo da zahvata i Crnu Goru,⁹⁰ i koji
nijednim svojim svojstvom nije korespondirao ni sa vlašću
prelata, niti sa ruskim projektom „odbrane“ Crne Gore od
„spoljnih pošasti“ - već i dozvoljava da se, u vrijeme dok se on
nalazi na jednom kraju države, na drugom kraju sudi njegovom
sekretaru i ličnom prijatelju (i to od strane sudija iz druge zeml-
je, po zakonima te druge zemlje, i samo onako kao nalažu
interesi te druge zemlje), i kakvu on, i koju, „ličnu satisfakciju“
dobija time što mu je, nakon što je pristao da se njegova država
tretira kao protektorat, a on kao tuđi namjesnik, u carskoj gra-
mati od 20. januara 2005. godine odati priznanje za „primjere
nepokolebljive privrženosti i predanosti“ ruskoj imperiji;⁹¹

⁸⁸ Dušan Lekić: „Spoljna politika Petra I Petrovića“, Cetinje 1950, str. 49.

⁸⁹ Jagoš Jovanović: „Stvaranje crnogorske države i razvoj crnogorske
nacionalnosti“, Cetinje 1947, str. 152.

⁹⁰ Branko Pavićević je, na primjer, u tom pogledu eksplicitan: „Na procesu
Dolčiju suđen je i osuđen duh progresivne Evrope. Trebalo je eliminisati
mogućnost da jakobinski duh prode u svijest naroda jedne državnice iznikle iz
teškog oslobodilačkog rata. Ta zemlja slobode nije imala snagu da se do kraja
istrgne iz sjenke pravoslavnog fundamentalizma ruskog carizma“ (Branko
Pavićević: „Sazdanje crnogorske nacionalne države“, str.61).

⁹¹ Dušan D. Vuksan: „Petar I Petrović Njegoš i njegovo doba“, str. 142.

- zašto mitropoliti, koje crnogorska historiografija redovno portretira kao umnike, državnike i vojskovođe bez presedana (i to ne samo u svojoj zemlji), i kojima su dobro i napredak Crne Gore ispred i iznad svega drugog, s jedne strane, a koji barem od vremena od kada tu funkciju počinju da vrše ličnosti iz porodice Petrović-Njegoš pokazuju veoma živ lični interes da sve to odista i budu (o čemu svjedoči i njihovo veoma oštro političko rivalstvo s guvernadurima, ispunjeno stalnim nastojanjima da se ova institucija obesnaži ili čak ukloni iz društvenog života zemlje, čemu je trebalo da posluži najprije neka vrsta puča izvedenog 1797. na skupštini predstavnika triju nahija u Crmnici, a potom i odluke o njenim ukidanjima 1818. i 1830. godine), s druge, nikada nijesu pokušali da svoju poziciju „gospodara“ legitimišu stupanjem na neku oficijelnu sekularnu funkciju (što su bez sumnje mogli obezbijediti), te koja je to lična satisfakcija, kad već ovu po sopstvenom priznanju nijesu imali u željenom razvoju i napretku zemlje,⁹² zbog koje trpe poniženja ne samo od ruskih vlasti (koja ih zatvara, sprovodi „stražarno“ po Evropi i policijski nadzire čak i u sopstvenoj zemlji), nego i od vlastitog naroda (zbog čijeg zulumata, na primjer, mitropolit Petar i 1823. godine prijeti da će da bježi s Cetinja ili čak i iz Crne Gore),

⁹² Čak i mitropolit Petar II - za kojega je rečeno da je omogućio da „suspencijom guvernadurstva“ crnogorski vladikat postane „najviši nosilac najviše vlasti u Crnoj Gori“ (Dragoje Živković: *Op. cit.*, str. 512)- praveći bilans svoje dvadesetogodišnje „vladavine“, u pismu Garašaninu od 17. jula 1850. godine, priznaje: „Meni ni s čega sad žao ne bi bilo do što nijesam neki napredak u cilome narodu našem vidio i što mi se nije dalo da na neki način osnovu utvrdim vnutrenemu upravljenju crnogorskomu, te se bojim e bi se posle mene sve one nesreće povratile u Crnoj Gori koje su prijed mene bile, te bi ostao u vječnu nevolju ovaj narodac mali, neobrazovan, no vojistveni i silni duhom i srcem“ (*Crnogorski zakonici 1796-1916*, priredili Branko Pavićević i Rade Raspopović, Podgorica 1998, knj. I, str. 504-505).

odnosno da li je pomoć „pokroviteljice“ - materijalizovana uglavnom u carskim gramatama, koje su više od svega „potvrđivale vlast“ mitropolita i novčanim potporama, namijenjenim, i jedva dostatnim, da povremeno podsjetite Crnogorce da nijesu zaboravljeni i da ne smiju zaboraviti čiji su dužnici - dovoljna kompenzacija za njihovo „održavanje na vlasti“ i zadržavanje Crne Gore u poziciju unaprijed žrtvovanog taoca ruske velikodržavne politike na Balkanu?

Nemoć da uzvрати „kontrom“ na ova i slična pitanja, odnosno svijest da bi odgovori na njih, ukoliko bi se temeljili na elementarnom poštovanju naučnih standarda i principa u pogledu odnosa prema izvorima i građi, najvećim dijelom ili čak sasvim potvrdili sve ocjene izložene u „Kratkom opisu o Zeti i Crnoj Gori“, još jednom primorava crnogorsku historiografiju da, u interesu svog opstanka na „izvornim“ principima, čini ono jedino što može - ćuti o svemu.

*

Pokušaj crnogorske historiografije da „zaobiđe“ „Kratki opis o Zeti i Crnoj Gori“, tj. da isključi svaku mogućnost posmatranja prošlosti Crne Gore iz ugla koji on nudi, mada se na momente činio „sasvim obećavajućim“ - nije uspio. Razlog za to nije ni u „krizi motiva“, ni u „padu entuzijazma“ onih koji su to htjeli, već u snazi ideja koje iz tog spisa zrače i, kako vrijeme prolazi, postaju sve jasnije i aktuelnije. Još preciznije, naumu da se spis o kome je riječ „preda istoriji“, kao irelevantan za bilo koju ocjenu o dijelu prošlosti crnogorskog naroda i države na koji se odnosi, stoje na putu tri nepremostive prepreke.

Prvo, „Kratki opis o Zeti i Crnoj Gori“ je prvi crnogorski tekst koji pitanju vlasti i vladanja prilazi sa stanovšta suprotnog rase-
lovski shvaćenoj „ugodnoj nedosljednosti“ aktuelne historiografije i njenoj sklonosti da sve saznajne praznine popunjava mitovima i tzv. narodnim predanjem, a sve nedoumice, zastoje,

uzmake i probleme u društvenom i državnom razvoju domicilnog prostora epski nadahnutim lamentima o udesu jedne slamke „među vihorove“, u zemlji „zatočnika mrijet naviknutih“. Njegov teorijski diskurs je smislom i sadržajem u ravni najviših postulata duhovnog nasljeđa sublimiranog u idejama i programima građanskih revolucija, i kao takav označava oproštaj crnogorske političke misli sa srednjevjekovnim ideološkim i etičkim reminiscencijama, u smislu da Crnu Goru spušta sa neba na zemlju, shvata je kao prostor susrijetanja, preplitanja i sukobljavanja različitih interesa ljudi, čije se sreće i nesreće iskazuju kao emanati odnosa moći društvenih snaga, a izgledi da ovladaju uslovima svog života izjednačavaju sa sposobnošću da izađu na kraj sa raznim otuđenim silama, u prvom redu sa svještenstvom i njegovim ambicijama da se na svoj, neuk i primitivan način bavi poslovima koji mu ne pripadaju - upravljanjem državom. U tom pogledu, on na talasu anticipacije hegelovskog shvatanja građanskog društva kao sfere moralnog života u kojoj se povezuju porodica i država, sažima u sebi gotovo svo bogatstvo evropske i svjetske političke misli druge polovine XVIII vijeka, što konkretno znači da se, na primjer:

- sa Holbahom srijeće u shvatanjima da je neznanje izvor svih čovjekovih nesreća, da kritika i prevladavanje religioznih mitova i predrasuda predstavlja jedan od zahtjeva bez čijeg ispunjenja oslobođenje čovjeka nije moguće, te da veća prosvijećenost ljudi čini bitan preduslov za njihovu socijalnu i političku emancipaciju;

- sa Rusoom dijeli uvjerenje o korisnosti toga da narod ima dobru vladavinu, ali i o tome da je još korisnije „odgojiti naroda za vladavinu“;

- sa Herderom se nazi na „istom fonu“ u pogledu uvjerenja, prvo, da je u svakom zajedničkom poslu nekog mnoštva potreban neko ko će voditi glavnu riječ, a potom, da priroda „svojom djelatnošću“ dovodi društvene veze samo do porodice, a da

čovjeku prepušta da sam, po svojoj volji, uredi najfinije djelo svoje političke vještine - državu;

- sa Volterom ima „zajednički jezik“ ne samo u pogledu uvjerenja da afirmacija naučnog saznanja vodi oslobađanju politike svijesti od raznih relikata mitologije i vjerske dogmatike, već i u pogledu shvatanja svještenstva kao protivnika svega razvitka, budući da pomoću religije koja izvire iz neznanja i fanatizma vjekovima zavodi i vara ljude;

- sa kulturnim dokumentima građanskih revolucija - američkom Deklaracijom prava, donesenom dvije godine nakon njega (1776) i francuskom Deklaracijom prava čovjeka i građanina, donesenom petnaest godina nakon njega (1789) - podudara u svemu što se odnosi na poštovanje čovjekovih prava i sloboda, odnosno uspostavljanje organizacije društva i države utemeljene na zakonima pred kojima su svi jednaki, pri čemu s prvom dijeli shvatanje da nijedan čovjek nema pravo na posebne koristi ili privilegije u bilo čemu, i da nijedna vlast nema pravo da raspoláže nijednim čovjekovim dobrom bez njegove saglasnosti, a s drugom uvjerenje da su zaboravljena prava čovjeka ili njihovo nedovoljno poštovanje u bilo kojoj sferi društvenog života zakonito jedan od prvih i najvećih uzroka svekolike njegove bijede.

Drugo, „Kratki opis o Zeti i Crnoj Gori“, iako nudi sliku o stanju u crnogorskom društvu i državi koja je načinjena tipično robespjerovskim tamnim bojama, nije nikakav fatalistički diskurs ili puki lament nad njihovom zlehudom sudbinom. U njemu se na datu crnogorsku stvarnost - koja se opisuje kao emanat posvemašnje regresije što, nastavi li se, neizbježno vodi u propast - ne gleda s nevjericom u mogućnosti čovjeka da stvori sebi bolji svijet, već s uvjerenjem da je postojeći svijet moguće promijeniti pod uslovom da se ljudi oslobode onih koji su uzurpirali njihova prava i oduzeli im ono što im je u trenutku rođenja pripadalo. Nastojeći da, saobrazno tome, ukaže na put

kojim Crnogorci mogu da izađu iz krajnje nepovoljnog stanja u kome se nalaze, on u kritičko-analitičkom maniru koji, po sistematičnosti obrade materije kojom se bavi, jednako kao i po dubini poniranja u njenu suštinu, prati ili u ponečemu čak i nadilazi slične pokušaje u Evropi svog doba, afirmiše ideju progresa, ali ne kao stvar puke predestiniranosti istorijskog procesa već kao emanat čovjekovog pregnuća utemeljenog na antiteološkom shvatanju svijeta, odnosno na razumu. Korespondentnost tog dijela „Kratkog opisa o Zeti i Crnoj Gori“ sa domicilnom povijesnom zbiljom, pak, najbolje pokazuje to što je njegova programska formula - popovima crkvene dužnosti, a sekularnim licima građanske službe i poslovi + umjesto velikih crkvenih zdanja („i u njima smještenih gotovana”), graditi škole i razvijati nauku + utemeljiti odnose u društvu i državi na zakonu i obezbijediti da „narod sazna svoje dužnosti i prava koja mu pripadaju zakonom“ - i danas u Crnoj Gori jednako aktuelna kao i u vrijeme kada je nastala.

Treće, „Kratki opis o Zeti i Crnoj Gori“, iako se spoljnom politikom Crne Gore ne bavi direktno, dvostruko je indikativan (interesantan i važan) i u tom pogledu.

S jedne strane, naime, kritikom ambicije sveštenstva da se nametne kao nosilac svjetovane vlasti, koja mu ne pripada i u koju se ne razumije, on ujedno kritikuje i političku filozofiju na kojoj ta duhovnička orijentacija opstojava, a koja se uglavnom temelji na shvatanju Crne Gore kao neumitne i neupitne žrtve sila izvan njene kontrole, koja je:

- osuđena da tavori na krlima nevjerice u mogućnost egzistencije koja bi se bitno, ako ne i sasvim, temeljila na vlastitim duhovnim potencijalima i materijalnim resursima;
- prinuđena da svojom biološkom supstancom plaća fluidnu tuđu „pokroviteljsku“ milost i naklonost, uglavnom prepoznatu u politici koju prema njoj vodi velika istočna „jednorodna i jednoplemena“ carevina;

- nesposobna da u ekonomskoj i svakoj drugoj razmjeni sa svijetom ode dalje od uvoza nešto „životnih namirnica“ (na čijoj preprodaji najviše profitiraju „gospodari“), odnosno izvjesne količine „praha i olova“ za stalni rat protiv „nekrsti“ i izvoza svojih „na kazanu prekobrojnih“ građana kao ekonomskih emigranata, često s primišlju o njihovom potpunom preseljenju u neku drugu zemlju kao jedinom trajnom rješenju - i njihovom i Crne Gore same;

- prinuđena da se neprekidno brani od spoljne pošasti (pod kojom se smatra sve što ne dolazi iz Rusije), pri čemu su izgledi da se u tome uspije jednaki efikasnosti u podizanju rampi na svim crnogorskim putevima koji nijesu obasjani „zvijezdom Sjevernjačom“.

S druge strane, pak, sve što se pozitivno u Crnoj Gori i s Crnom Gorom dešavalo od vremena kada je ovaj spis nastao - uključujući i otklon od panslavističko-pravoslavnog integralizma i orijentaciju na tzv. evroatlantske integracije - potvrđuje ispravnosti njegovog insistiranja na potrebi da se, kako u unutrašnjem razvoju zemlje, tako i u njenoj spoljnoj politici, slijedi „primjer drugih naroda evropskih“, tj. da se poštuje činjenica da je Crna Gora u svakom, pa i u kulturoškom i geostrateškom pogledu evropska zemlja i da to, a transcendentalni „viši“ ciljevi, treba da bude reper svih orijentacija i opredjeljenja u njenom društvenom razvoju.

Ko god da je autor „Kratkog opisa o Zeti i Crnoj Gori“, imao bi razloga da bude zadovoljan: crnogorska istorija je na najbolji način potvrdila razložnost njegovog očekivanja da, kako je zapisao na kraju svog obraćanja čitaocima, „ovaj mali rad“ bude po mjeri „iskrene usrdnosti“ njegove, da otačestvu svojem „doneše željenu korist“.

Ostaje, još, da to uradi i crnogorska historiografija - dakako, sebe radi.